

ԱՌԱՆՑ ԴԱԻԱՆԱՆՔԻ

Ժամանակակից վէպ Հէնրիկ Սենկևիչի

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

(Շարունակութիւն ¹⁾)

13 մայիսի.

Ելլարան ու Մենատինսկիները չ'եկան։ Մենատինսկին նամակ էր գրել, որով յայտնում էր, թէ վաղը չ'ըր գան, եթէ լաւ եղանակ անի։ Այսօր Պլոշովը տակն ու վրայ արեց այնպիսի մի փոթորիկ, որի նմանը այստեղացիք վաղուց է չէն յիշում։ Առաւօտեան ժամի տասին մօտ յանկարծ մի ոտթաշունչ քամի վեր կացաւ ու այնպիսի թոզ ու դուման բարձրացրեց, որ արեն այլ ևս չէր երևում։ Հողմը շարունակ չէր փչում, այլ մէկ բոլորովին նստում էր, մէկ էլ յանկարծ բարձրանում և այնպիսի սաստկութեամբ, որ ծառերը ճկում էր՝ հասցնում գետին։ Այդպէս շարունակեց մինչև կէսօր։ Մեր գեղեցիկ ծառաստանը թնդում էր կտորատուղ ճիւղքերի ճարձատիւնից և մէզ ու փոշիի մէջ պտոյտ-պտոյտ էին գալիս հազարաւոր պոկւած տերեւներ։ Ահագին կակղին, որ կանգնած էր աջակողմեան Ֆլիգէլի առաջ, որի մէջ մեռաւ լատիշ դպիրը, ճեղքւեց՝ մէջից երկու եղաւ։ Անտանելի տոթ էր. քիչ էր մնում մարդ խեղդ-

¹⁾ Տե՛ս «Մուշք» 1892 թ. №№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 10 11:

ւէր օդի պակասութիւնից. մեզ թւում էր, թէ այդ հողմը հրաւեր օդի պակասութիւնից. մեզ թւում էր, թէ այդ հողմը հրաւեր չէի հնոցից էր դուրս գալիս և ածուխի գոլորշիներ էր բերում հետը: Ինչ, որ Խալիպայում ընտելացել եմ սիրովկոյին, այդ շատ էլ չէր ազդում, բայց պանի Յելինան շատ էր տանջւում, նրա հետ էլ Անեկան, իսկ հօրաքոյրս զորս դու պատուիրեցիր՝ նախատեց կառավարիչ Խաստովսկուն պարտէզում կատարող աւերածի պատճառով: Դիւրաբորբոք շեխախիւն, որի ականջները անշուշտ շատ քաշած կը լինեն ուսումնարանում Հոմերոսի պատճառով, ինչպէս երևում էր չէր մոռացել ոչ Ողիսականը, ոչ էլ այն, որ իւր բերնումն էլ լեզու կայ, որովհետև պատասխանեց հօրաքոյրս, թէ, իթէ ինքը էօլը ¹⁾ լինէր, ոչ նրա կալածների կառավարիչ կը դառնար, ոչ էլ անարգար նախատինքների կ'ենթարկէր նրա կողմից: Հօրաքոյրս այս անգամին տեղի տւեց կարծեմ դիւստորապէս այն պատճառով, որ երկնքի կողմից նոր սպառնալիքներ էին երևան գալիս: Գէսօրից յետոյ օդը յանկարծ բոլորովին խաղաղւեց, բայց դրա փոխարէն սկսեցին կուտակել ափի վիթխարի շեղջեր՝ մերթ սաթի պէս սև, մերթ՝ միջուկը պղնձագոյն ու շուրջը ոսկերանգ: Երբեմն գիշերւայ պէս մթնում էր, այնպէս որ պանի Յելինան խնդրում էր ձրագ վառեն, երբեմն էլ նորից երկիրը լուսաւորւում էր չարագուշակ շառագոյն ցոլքով: Ա՛բողջ բնութիւնը կարծես ահ ու դողի մէջ էր: Պան Խաստովսկին վազ տւեց ագարակը, որ հրամայի՝ տաւարը դաշտից տուն բերեն, բայց, ինչպէս երևում էր, նախարարները իրանք հրաման ստանալուց առաջ քշել բերել էին նախիրը, որովհետև մենք շուտով լսեցինք կովերի աղիողորմ բառանլը, որ փութորկից առաջ տիրող խաղաղութեան մէջ հասնում էր մեզ ագարակի դամանոցից: Հօրաքոյրս վերցրեց լօրէտեան (loretansky) զանգալն ու ս'իսեց սենեակէ սենեակ ընկած, որքան ուժումը կար, զանգահարել: Սա մինչև անգամ փորձ՝ չարեցի բացատրել նրան, որ այդ տեսակ անշարժ մթնոլորտի մէջ զանգահարութիւնը աւելի կարող է գրաւել քան մղել շանթերը և չընայելով, որ շատ լաւ գիտէի, թէ նրան այդ դէպքում ոչ մի բանով օգնել չեմ կարող, ես էլ հետը սենեակէ սենեակ ման էի գալիս, որովհետև ամաչում

¹⁾ Հոմերի Աստածը՝ Իուսաց դիւցաբանութեամբ:

Մ. Թարգմ.

էի թողնել, որ նա մենակ կեանքը վտանգի ենթարկէր: Հօրաքոյրս միանգամայն հիանալի էր, երբ զլուսը բարձրացրած խիզախարար նայում էր ամպերի այդ սև ու շառագոյն շեղջերին և սաստում էր նրանց իւր զանգակով: Ձէի ակսոսում, որ գնացի նրա հետ սենեակները պտտելու, որովհետև առաջիս կարծես մի խորհրդանիշ պատկեր էր կանգնած, - այն ժամանակ, երբ ամեն ինչ դողում է ամպրոպից, սարսափահար դեռին է տապալել ու պապանձել, միմիայն հաւատն է, որ վախ չի զգում, կուրի է կանչում ու զանգահարում է: Այդ, ինչ էլ լինի, անհուն զօրութեան տարր է մարդկային հոգու մէջ:

Մենք վերադառնալով, երբ որ առաջին որոտմունքները սկսեցին թնդացնել ամբողջ երկնականարը: Մի քանի բոպէից յետոյ ամպի զոռոցը անընդհատ դարձաւ: Ինձ այնպէս էր թւում, թէ երբ որոտը գլորւում է ամպեղէն կտուրի վրայով, կտուրը պահող զերանները խորտակւում են ու այդ բոլորը միասին անասելի դղրդոցով թափւում է գետի: Կայծակը խփեց առաջ ծառաստանի ծալրի լճակին, յետոյ իսկոյն կրկին խփեց աւելի մօտիկ այնպէս, որ մեր տան պատերը հիմքից սասանեցին: Մերոնք սկսեցին աղօթել, իսկ ես մի բոպէ սաստիկ անախորժ դրութեան մէջ էի, որովհետև ինձ թւում էր, եթէ նրանց հետ միասին աղօթեմ, փարիսեցիութիւն կը լինի իմ կողմից. եթէ չ'աղօթեմ, արածս կը նմանի անբարեկիրթ իմաստակի պարծենկոտութեան, որը ինկատի չի առնում ընդունւած զեղջկական սովորութիւնը և մանաւանդ կանանց զգացած երկիւղը: Սակայն շուտով նկատեցի, որ սխալւած եմ եղել կարծելով թէ նրանք վախենում են. նրանց դէմքերը հանդիստ էին և մինչև անգամ զւարթ: Անշուշտ այդ սովորական աղօթքը նրանց այնպիսի զօրաւոր վահան էր թւում բոլոր վտանգների դէմ, որ վախ առած բանը նրանք չէին կարող զգալ: Մի ուրիշ բան էլ անցաւ այդ ժամանակ մտքովս, այն է՝ որքան խորթ հոգի է իմ հոգին այդ երեք լեհ կանանց մէջ, որոնցից իւրաքանչիւրը ինձնից տասնապատիկ քիչ բան գիտէ, բայց մարդկանց սովորական չափով տաս անգամ աւելի արժէքան եւս: Նրանք նման են այնպիսի գրքերի, որոնք համեմատաբար քիչ էջեր ունեն, բայց լի են պարզ ու որոշ կանոններով, մինչդեռ այն բոլոր հատորներ-

րում, որոնցից ես կազմեա՞ծ եմ, չը կայ և ոչ մի աներկբայելի ճշմարտութիւն և ես առաջինը պատրաստ եմ երկմտել նրանցում պարունակեա՞ծ ճշմարտութիւնների վերաբերմամբ:

Բայց այդ միտքը կարճ տևեց, որովհետեւ նրան ցիրուցան արեց փոթորիկը, որ քանի գնում աւելի սարսափելի ծաւալ էր ստանում: Լողմը նորից փչեց այնպիսի սաստկութեամբ, որ նրա թափից ամբողջ ծառաստանը փռւում էր գետին: Երբեմն-երբեմն քամին յանկարծ դադարում էր, և այն ժամանակ տարափ էր տեղում երկնքից: Զով-ջով կաթիլներ չէին երևում, այլ ջրի անընդհատ լարեր, որոնք կապում էին երկինքը երկրի հետ: Պարտէզի ծառուղիները յորձանահոս հեղեղատներ դարձան: Ժամանակ առ ժամանակ հողմի անակնկալ, ահաւելի շունչը ցիր ու ցան էր անում, փոշի էր դարձնում երկնքի ու երկրի մէջ փառ կապած ողջ ջուրը և այնպիսի մէգ ու մառախուղ էր պատում երկիրը, որ մատդ մարդու աչք կոխէր՝ չէր տեսնի: Որոտի խլացուցիչ ռմբակոծութիւնը ամենևին չէր դադարում: Մթնոլորտը յազեցած էր էլեքտրականութիւնից: Երակս ծանր էր զարկում: սենեակներումն անգամ զգացում էր փոթորկի գրգռիչ հոտը, որ շանթի հարւածներից է յառաջանում: Ի վերջոյ, հեռակելով բնութեան տարրերին, իմ մտքերն ու իդէան էլ կապները կտրեցին: Փոթորիկը մոռացա՞յ ու միայն Անելկային էի տեսնում առջևս. գլուխս բոլորովին կորցրեցի և մօտենալով նրան ասացի.

— Ուզում ես փոթորկին նայել:

— Ինչու չէ, պատասխանեց նա:

— Գնանք այն սենեակը... Այնտեղ վիճեցեա՞ն լուսամուտ կայ:

Նա եկաւ ինձ հետ և մենք կանգնեցինք պատուհանի մօտ: Այդ րոպէին խաւարը աւելի սաստկացաւ, գրեթէ կատարելապէս մթնեց, բայց մի քանի վայրկեան անցած խաւարի սև քողը պատառոտեցին սուրիտակ ու շիկակարմիր փայլակներ՝ բանալով երկնքի խորքը և միևնոյն ժամանակ լուսաւորելով մեր երեսներն ու ջրով հեղեղած երկիրը: Անելկան հանգիստ էր, միայն թէ ամեն փայլատակութիւնից յետոյ ինձ աւելի տենչալի էր թւում:

— Ձեռք վախենում, հարցրի ես շշնմա՞յն:

— Ոչ...

—Ձեռքդ տուր ինձ...

Նա զարմացած նայեց ինձ վրայ։ Մի րոպե ևս՝ և ես կը գրկէի նրան ու շրթունքներս կը սեղմէի նրա շրթունքներին, իսկ յետոյ ինչ ուզում էր լինէր, թէկուզ Պլոշովը գետնի տակն երթար։ Բայց նա վախեցաւ—ոչ փոթորկից—այլ իմ դէմքի արտայայտութիւնից ու շշուշիցս, և շտապով հեռանալով պատուհանից՝ վերադարձաւ այն սենեակը, ուր նստած էին հօրաքոյրս ու իւր մայրը։

Մնացի մենակ՝ ստորացման ու զայրոյթի զգացմունքով։ Ես անտարակոյս ի չարը գործ կը դնէի Անելկայի վստահութիւնը, բայց այնուամենայնիւ ինձ թւում էր, թէ նա իւր անվստահութեամբ վիրաւորանք հասցրեց ինձ։ Վճռեցի այդ զգացնել տալ նրան։ Այդպիսի տրամադրութեան մէջ ես դժւարութեամբ կարողացայ վերականգնեցնել հոգեկան հաւասարակշռութիւնս. մի ժամի չափ մնացի կանգնած պատուհանի առաջ ապուշի պէս նայելով շլացուցիչ փայլանքներին։ Մինչ այդ մթութիւնը հետզհետէ փարատուում էր, եղանակը հետզհետէ պարզւում էր և ի վերջոյ տմպերը պատուեցին ու նրանց բացւածքից փայլեց արեւը, որ կարծես լողարանից էր դուրս գալիս և զարմանում էր տեսնելով փոթորկի պատճառած աւերմունքները։

Իսկ փոթորկը շատ մեծ աւերած էր արել. պարտէզի ծառուղիներով դեռ ևս հոսում էր զեղնազոյն ու փրփրալից անձրևաջուրը, որի երեսին ցից-ցից լողում էին կոտրատւած ճիւղքեր։ Տեղ-տեղ երևում էին տապալւած ծառեր։ Իսկ կանգուն մնացածներից շատերի բների վրայ հեռուից նշմարւում էին ահագին վերքերի նման պոկւածքներ։ Ուր նայում էիր՝ կործանումս էր ու աւերած որպէս թէ պատերազմից յետոյ։

Երբ որ ջուրը մի քիչ նստեց, գնացի դէպի լճակները, որպէս զի աւելի մօտիկից տեսնէի աւերածը։ Յանկարծ ծառատանը մըրջիւնանոցի կերպարանք ստացաւ։ Ինչ որ մարդիկ ահապին բազմութեամբ սկսեցին զարմանալի եռանդով ու զւարճութեամբ կտրատել բեկբեկւած ճիւղքերը և ջարդել տապալւած ծառերը։ Դուրս եկաւ, որ դրանք անտուն գիւղացիներ էին, որոնք սեփական անտառ չունեն, և կացիներն առած՝ փոթորկից խորտակւած ցանկապատովը ներս էին մտել իրանց համար ցախի պաշար հաւաքելու։

Իսկապէս ասած, այդ իմ հոգս չէր ամենեւին, բայց որովհետեւ նրանք այդ առանց թոյլտուութեան էին անում ու վայրենաբար և վերջապէս որովհետեւ տրամադրութիւնս վատ էր, սկսեցի դուրս քշել նրանց սաստիկ զայրոյթով, որ քանի գնում այլ ևս սաստկա-
նում էր նրանց դիմադրութիւնից: Արդէն այնտեղ էի հասել, որ սպառնում էի շինական տանուտէրին կանչել, երբ յանկարծ յետևիս կողմից լսեցի՝ ինձ համար աշխարհքիս ամէնաքաղցր ձայնը, որ հարցնում էր Ֆրանսերէն՝

— Միթէ փնաս կը լինի մեզ, Լէօն, որ դրանք պարտեզը մաքրեն: Շուռ եկայ և տեսայ Անեկային՝ գլխին գլխաշոր կապած: Նա երկու ձեռքով բարձրացրած պահում էր հագուստը, այնպէս որ մինչև պճեղները բաց էր արել բարձր կօշիկներ հագած փոքրիկ ոտները, և մի քիչ առաջ կռացած՝ նայում էր ինձ կարծես խընդ-
րական հայեացքով:

Նրան որ տեսայ՝ բարկութիւնս ձեռաց-ձեռ նստեց: Ես մոռա-
ցայ սիրտս մի քիչ առաջ տրորող դառն զգացմունքները, հիացած նայում էի նրան ու աչքս չէր կշտանում նայելուց:

— Այդպէս ես հրամայում, հարցրեցի ես:

Ու դառնալով դէպի գիւղացիներն՝ ասացի:

— Շնորհակալութիւն արէք աղջիկ-պարոնին ու ցախը կի-
տէք՝ տարէք:

Այս անգամին հրամանս սիրով կատարեցին: Ոմանք, անշուշտ չի նանալով թէ ով ինչ դիրք ունի մեր ընտանիքում, շնորհակալու-
թիւն անելիս նրան «jasna panienka» ¹⁾ էին անւանում, որ ինձ անասելի հաճոյք էր պատճառում: Եթէ Պոլշոյն իմս լինէր, նրա խօսքովը թոյլ կը տայի, որ ամբողջ ծառաստանը կտրեն՝ տանեն: Կէս ժամաց մէջ, ինչ որ փոթորիկը կոտրատել՝ ջարդել էր, սրբեցին՝ տարան և ծառաստանը աւելի ուրախ կերպարանք ստացաւ: Անեկ-
կայի հետ ծառուղիներով ման գալով անթիւ ծիծեռնակներ ու ուրիշ թռչուններ դտանք, որոնք կամ բոլորովին սատկոտել էին

¹⁾ Լեհերէն pani (խանում) ասում են մարդատէր կնոջ, իսկ panna և նրա նազականը՝ panienka (խանրաջի) — օրիորդին:

փոթորկից կամ կիսամեռ էին ու այնպէս թրջուել էին, որ ջուրը ծլծլում էր վրաներիցը: Նրանց որ վերցնում էի գետնից ու տալիս Անեղկային, ձեռքս կաշում էր նրա ձեռքին, նայում էի նրա աչքերին և ես դարձնալ լաւ էի զգում ինձ: Երէկան իղիլիան նորից սկսեց մեզ համար և նրա հետ միասին սկսեցին առաջանալ արաբերութիւնն ու ուրախութիւնը: Սիրտս հրճւում էր, որովհետեւ ես տեսնում էի այն, ինչ որ Անեղկան չէր տեսնում, այն է՝ որ մեր իբր քոյր-եղբայրական յարաբերութեան մէջ կրկնապատիկ աւելի քնքշութիւն կար քան կարող էր և սպարտաօր էր լինել թէկուզ ամէնազորովալից ազգականների մէջ: Կատարելապէս հաւատի էր ինձ համար, որ նա ինձ սիրում է անգիտակցաբար, բայց սիրում է բոլորովին այնպէս՝ ինչպէս ես նրան: Այդպիսով իմ յոյսերի ու ցանկութիւնների մեծ մասը կատարւած էր, քնում էր ինձ միայն այնտեղ հասցնել, որ նա գիտակցէր ու հասկանար իւր զգացածը:

Այս բոլորիս որ դրա մասին մտածում եմ, երջանկութիւնից բարախող սրտով մտաբերում եմ, որ մի ժամանակ այս չիշատակարանումը գրել եմ, թէ աշխարհումս ոչ մի կին չի կարող դիմադրել այն տղամարդուն, որ սիրելի է իւր սրտին:

15 մալիսի.

Մեր հիւրերը այսօր եկան և ոչ երէկ, ու շատ էլ լաւ արեցին, որովհետեւ մինչև այսօր գետինը դեռ կարգին չէր չորացել, և այսօր եղանակը հիանալի էր: Մայիսի տասնըհինգը միշտ իմ կեանքի ամենայիշատակաւոր օրերից մէկը կը լինի: Այժմ արդէն կէս գիշերից անց է. սակայն քնած չեմ և չեմ պառկում քնելու. քունս բոլորովին փախել է. զգայութիւններս այն աստիճան գրգռւած են, որ յոգնութիւն ամենեկին չեմ զգում և մտադիր եմ մինչև առաւօտ շարունակ գրել: Աշխատում եմ միայն, որ վերջից չը սկսեմ ու ամեն բան կարգով գրի անցնեմ: Արդէն բաւական վարժուել եմ չիշատակարան գրելում, այնպէս որ այդ շատ էլ դժւար չէ ինձ համար:

Հօրաքոյրս կառքը շատ վաղ ուղարկեց. Մենատինսկիների ու Կլարաչի յետեից, այնպէս որ արդէն կէսօրից առաջ նրանք Պլո-

շովուֆն էին: Մենատինական ու Վլարան շատ ուրախ-զւարթ եկան ու ծտերի պէս ճըլճըլում էին: Երևում էր, որ շատ մեծ զւարճութիւն էր պատճառում նրանց հիանալի եղանակն ու իրանց տրած ճանապարհորդութիւնը: Ի՞նչ հագուստներ էր հագներին, ի՞նչ ֆանտաստիկական գլխարկներ՝ գլուխներին: Վլարայի շերտ-շերտ ու բացզոյն շորը շատ էր սազում նրան, որովհետև այդ հագուստով նա սովորականի պէս ահագին չէր երևում: Նկատեցի, որ Մնեկան հէնց առաջին րոպէից ուշի ուշով զննում էր նրան ու կարծես զարմացել էր տեսնելով նրա գեղեցկութիւնը, որի վերաբերմամբ նրան գրեթէ ոչինչ չէի ասել: Վլարայի մասին խօսելիս: Այդ դիտմամբ չի եղել, այլ ուղղակի նրանից, որ իմ ուշ ու միտքս բոլորովին գրաւած է Մնեկայով, — ֆնացած բաները՝ որը մտքովս չի անցնում, որն էլ սկի չեմ տեսնում: Այ՛ օրինակ, չը նայելով, որ երկու անգամ եղել եմ Մենատինականների մօտ, բաց միայն այժմ Պլշովում նկատեցի, որ պանի Մենատինական մաղերը կարճ խուզել է, որ պէտք է ասած նրան շատ է սազում: Այդ բացզոյն ու ճակատի վրայ թափւած ցցունքը նրան խիզախ ու կարմրաթուշիկ պատանու տեսք է տալիս: Այժմ ես ու նա շատ բարեկամ ենք իրար հետ: Մի ժամանակ նա Մնեկայի պատճառով այնքան թշնամացել էր ինձ հետ, որ արիւնս տային՝ կը խմէր: Սակայն յետոյ մարդը, ինչպէս երևում է, պատմել է նրան, թէ որքան եմ տանջւել, և քանի որ կանաչք առհասարակ սաստիկ թուլութիւն ունեն դէպի այն մարդիկ, որոնք տանջւել են սէրից, նա ներկ է իմ բոլոր մեղքերն ու սկսել է քաղցր սրտով վերաբերւել ինձ: Այդ սիրունիկ, կայտառ վարմունքի մէջ անբռնազօսիկ կնոջ ներկայութիւնը շատ օգնեց: Մնեկայի ու Վլարայի մէջ սկզբում տիրող սառը յարաբերութիւնների դէպի լաւը փոխւելուն: Ինչպէս նկատեցի, հօրաքոյրս, որ իրան երախտապարտ է զգում Վլարային, նրան չափից վեր սրտագին ընդունեց, իսկ Մնեկան ընդհակառակը, չը նայելով իւր վերին աստիճանի քաղաքավարի բնաւորութեանն ու բնածին քաղցրութեանը, կարծես այլապէս լինէր ու մի քիչ բռնազօսիկ տրամադրութեան մէջ: Այդպէս տեւեց մինչև նախաճաշ, երբ ընդհանուր ուրախ խօսակցութեան մէջ նա ու Վլարան մի քիչ մօտիկացան իրան: Վլարային ապշեցրեց Մնեկայի գեղեցկութիւնը

և քանի որ նա չափից վեր պարզ է ու սովորել է արտայայտել իւր մտքերը արտիստիկ յատուկ ազատութեամբ, այժմ էլ առանց քաշու- ու Անեկլային յայտնեց իւր հիացմունքը, բայց այն գողտրիկ կերպով լե այն աստիճան անկեղծ ոգևորութեամբ, որ այդ չէր կարող չը շահել Անեկլայի սիրտը։ Պանի Յելինան, որ ներկայ էր նախա- ճաշին, այդ գովասանքները լսելով քիչ-քիչ ուռում-փքւում էր և թէպէտ այդ առաջին անգամն էր կեանքումը, որ ժամանակ էր անցկացնում արտիստական աշխարհին պատկանող մի կնոջ հետ, հետզհետէ աւելի ու աւելի քաղցր աչքով էր սկսում նայել Կլարային։

Վերջը նա դարձաւ Կլարային ու ասաց, որ թէև իրան չի սաղիլ, բայց պէտք է ասէ, որ Անեկլան հէնց փոքրուց շատ աստ- զով երեխայ էր և, այն ժամանակաւ սիրունութեանը նայելով, հիմա պէտք է տասնապատիկ աւելի գեղեցիկ լինէր։ Մեհաոինսկի- ներն էլ խառնեցին խօսակցութեան մէջ։ Մարդը իսկոյն սկսեց վիճել Կլարայի հետ կանանց զանազան տիպերի մասին և սկսեց դատողութիւն տալ Անեկլայի տիպի ու նրա էութեոյիական կատա- րելութեան մասին այնպիսի ծիծաղաշարժ օբյեկտիւութեամբ, կար- ծես Անեկլան պատից կախ արած պատկեր լինէր և ոչ թէ կեն- դանի ու ներկայ եղող մի անձնաւորութիւն։ Իսկ նա, լսելով իւր մասին այդպիսի դատողութիւններ, այնպէս էր կարմրում ու քաշ գցում հրկար ու խիտ թերթեւունքները, կարծես փոքրիկ աղջիկ լինէր և այդպիսով աւելի ևս սքանչելի կերպարանք էր ստանում։

Ես չէի խօսում, բայց մտքումս համեմատում էի այդ երեք կանանց դէմքերը և աշխատում էի նայել նրանց վրայ նոյնպէս օբյեկտիւ կերպով, այսինքն մի կողմ թողնելով այն հանգամանքը, թէ ես Անեկլային անչափ սիրում եմ և հետևաբար նա բոլորովին բացառիկ էակ է ու այնքան գրաւիչ, որքան չի կարող լինել ոչ մի ուրիշ կին։ Սակայն համեմատութիւնը, մինչև անգամ այդպիսի պայմաններում, նրա համար նպաստաւոր հետևանք ունեցաւ։ Պանի Մեհաոինսկայի գլուխը, մանաւանդ այժմ որ մազերը խուզել է, շատ գողտրիկ է, բայց այդպիսի գլուխ կարելի է գտնել ամեն մի անգ- լիական «keepsake»-ում։¹⁾ Կլարայի գեղեցկութիւնը կազմում

¹⁾ Ե. քեղ պատկերներով զարդարւած հրատարակութիւն։ Ման. թ.

են նրա մեղմ դիմագծերը և գլխաւորապէս նրա կապուտակ աչքերը ու թափանցիկ կաշին, այնպիսի կաշի, որ առհասարակ ունենում են գերմանուհիները. սակայն եթէ նա արտիստ չը լինէր, որի շնորհիւ մարդ նրան նայելիս միշտ միւլնոյն ժամանակը մոտածում է և՛ երաժշտութեան մասին, նրա դէմքը ամենաշատը միայն սիրուն կարելի էր անւանել: Անեկան ոչ միայն կանոնաւոր դիմագծեր ունի, ոչ միայն մարմնացումն է չափազանց ազնիւ ճաշակի տէր գեղարւեստագէտի գլխում յղացած գաղափարի, այլ և մէջը այնպիսի մի անհատական բան ունի, որ չի կարող ոչ մի ընդհանուր տիպի յարմար գալ: Դուցէ այդ անհատական առանձնալատկութիւնը նրանումն է կայանում, որ նա ոչ թուխ լինելով, ոչ շէկ, Ֆիզիկապէս թուխի տպաւորութիւն է գործում, իսկ բարոյապէս շէկի. գուցէ դրա պատճառն այն է, որ համեմատաբար փոքրիկ դէմքի հետ շատ վարսառատ է, բայց ինչ էլ լինի, նա իր տեսակում անզուգական բան է: Նա այդ կողմից մինչև անգամ տիկին Դեխից էլ բարձր է: Տիկին Դեխը անաղարտ գեղեցիկ էր, բայց արձանի գեղեցկութեամբ՝ նա զարթեցնում էր իմ մէջ զարմանք և կիրք, Անեկան, բացի այդ, ծնեցնում է և իդէալիստի զգացումներ, իդէալիստի, որը հիանում է նրա դէմքի պոէզիայով և այն էլ նոր, մինչև այդ ժամանակ չը տեսնւած, պոէզիայով:

Բայց համեմատել անգամ չեմ ուզում այդ երկու չափից վեր տարբեր էակներին: Նախաճաշի ժամանակ ես անձնատուր եղայ այդպիսի խորհրդածութիւնների, նախ այն պատճառով, որ խօսակցութիւնը այդ տեսակ բաների մասին էր և երկրորդ, որ Անեկայի գեղեցկութեան անալիզը ինձ միշտ մեծ զւարճութիւն է պատճառում: Հօրաքոյրս ընդհատեց այդ խօսակցութիւնը, որովհետև համոզւած էր, որ ինքը, իբրև հիւրասէր տանտիկին, պարտաւոր է Կլարայի հետ խօսել վերջին կոնցերտի մասին: Նա շատ խօսեց և շատ լաւ խօսեց. ես ենթադրել անգամ չէի կարող, թէ նա այդքան տեղեակ է երաժշտութեան. բացի այդ, նա իւր հաճոյախօսութիւնները ասում էր այնպիսի grande—dame՝ային քաղցրութեամբ, այնպիսի կոկ և սիրուն ձևով, ինչպէս կարողանում են հաճոյախօսել միայն աւագ սերունդի մարդիկ, որոնք մասամբ իւրացրել և մինչև այժմ պահպանել են տասնութերորդ դարի ոգին:

Մի խօսքով ես զարմացմամբ նկատեցի, որ իմ շիտակախօս հօրաքոյրը ուղած ժամանակը կարողանում է միտքը բերել կեղծ ծամերի ու կեղծ խալերի (mouche) դարձ: Կլարան, որի սիրտը զրաւում էր այդ, նրանից չետ չը մնաց:

—Վարչաւայում, ասաց նա, ես միշտ լաւ կ'ածեմ, որովհետեւ հասարակութիւնը ինձ հասկանում է, բայց ամենից լաւ ես նւագում եմ ծանօթների փոքր շրջաններում, ուր ամենքը ինձ համակրելի են,—և եթէ թոյլ կ'տաք, ես կաշխատեմ ձեզ այդ ապացուցանել նախաճաշը վերջանալուն պէս:

Հօրաքոյրս, որ սաստիկ ուզում էր, որ պանի Յելինան և Անելկան լսեն Կլարայի նւագելը, բայց չէր իմանում, վայելուչ կը լինի արդեօք իւր տան մէջ խնդրել նրան, որ ածի, հիանալի տրամադրութեան մէջ ընկաւ: Ես սկսեցի պատմել Կլարայի Փարիզի դէբիւտների ու Երարի դահլիճում տարած յաղթանակների մասին, Մնեատինսկին մանրամասնօրէն հաղորդեց, թէ ինչ են խօսում Վարչաւայում, և այդպէս անցաւ ժամանակը մինչև նախաճաշի վերջը: Երբոր վերկացանք, Կլարան բռնեց պանի Յելինայի բազկաթուռի թւերից՝ նրան հիւրասենեակը տանելու համար ու ոչոքի չը թողեց որ իրան փոխարինի, ծիծաղելով ու ասելով, որ անշուշտ ինքը մեր բոլորիցը ուժեղ է և չի վախենում թէ ձեռները կը յոգնեն: Մի րոպէ անցած, նա նստեց ածելու և այս անգամ երևի նրա տրամադրութեանը ամենից շատ համապատասխանում էր Մոցարտը, որովհետեւ մենք լսեցինք Վոն—ժուանը: Հէնց առաջին դաշնաձայները հնչեցին թէ չէ, Կլարան բոլորովին կերպարանափոխեց. նա այլ ևս այն սիրուն և ուրախ երեխան չէր, որի հետ մենք խօսում էինք նախաճաշի ժամանակ, այլ կարծես անձնաւորաւորաբար Յեցիլիա լինէր: Մի տեսակ կապ էր հաստատուում նրա արտաքին տեսքի ու երաժշտութեան մէջ. նրա վրայ իջնում էր ինչ որ հոգեկան լրջութիւն ու ներդաշնակութիւն, որ նրան սովորական կանանցից բարձր էակ էր դարձնում: Այդ միջոցին ես մի դիտողութիւն արեցի, այն է, որ սիրահարւած տղամարդու սիրտը կարողանում է բոբբոքել իւր զգացմունքը մինչև անգամ այնպիսի բաներով, որ նպաստաւոր չեն սիրած կնոջը: Երբոր մտածեցի,

Թէ որքան անընդունակ է իմ Անեկան այդպիսի Սիրիլա ¹⁾ դառնալ, երբոր տեսալ թէ ինչպէս նա երեխայի պէս, հանդարտ ու կարծես ճնշւած նստած էր դահլիճի անկիւնում, զգացի, որ հէնց այդ պատճառով ևս առաւել եմ սիրում նրան և որ նա դրանով աւելի ևս թանկ է ինձ համար: Մտքովս անցաւ նոյնպէս և այն, թէ կինը իրօք այնպէս չէ, ինչպէս նրա մասին կարծում են առհասարակ մարդիկ, այլ այնպէս, ինչպէս նրան տեսնում է նրա վրայ սիրահարւած մարդը, և թէ նրա բացարձակ կատարելութիւնը, այսինքն նրա կատարելութիւնը ինքն ըստ ինքեան և ոչ ուրիշների անձնական հայեացքների համեմատ, ուղիղ յարաբերական է այն սիրոյ ոյժին, որը նա կարողացել է զարթեցնել իրան սիրողի սրտում: Ժամանակ չունէի երկար կանգ առնելու այդ դադափարի վրայ, բայց նա շատ սրտովս եկաւ, որովհետեւ ազօտ կերպով նշմարում էի և այն եզրակացութիւնը, թէ յանուն այդ կատարելութեան կինը պէտք է համաձայնի պատկանել այն սրտին, որը իրան ամենից շատ է սիրում:

Կլարան նւագում էր հրաշալի կերպով: Ես աշխատում էի միւսների դէմքերի վրայ նշմարել, թէ ինչ տպաւորութիւն է գործում նրա նւագումը, սակայն իսկոյն նկատեցի, որ Անեկան էլ իմ դէմքի վրայ է աշխատում նշմարել կրածս տպաւորութեան արտայայտութիւնը: Արդեօք այդ հասարակ հետաքրքրութիւն էր, թէ անգիտակցական անհանգստութիւն սրտի, որ չի կարող ասել, թէ ինչից է վախենում և սակայն վախենում է: Ես ինձ ու ինձ ասացի, որ եթէ վերջին ենթադրութիւնս իրաւացի լինի, նոր ապացոյց կունենամ, թէ նա ինձ սիրում է: Այդ միտքը սիրտս ուրախութեամբ լցրեց և ես վճռեցի այսօր և եթ այդ հարցի պատասխանը գտնել:

Այդ ըոպէից սկսած Կլարայից չէի հեռանում: Աւելի շատ էի խօսում նրա հետ և աւելի քաղցր էի վարւում նրա հետ, քան երբ և իցէ կեսնըիս ընթացքում: Գնացի՞նք անտառ. անտառում էլ միշտ նրա հետ էի ման գալիս և միայն ժամանակ առ ժամանակ նայում

¹⁾ Հին Հռոմայեցոց մէջ մարգարէութիւն կանալք Սիրիլա էին կոչւում,
Ծանօթ. Քարգմ.

Անելկային, որ գալիս էր քիչ հեռուից Մեհաթինսկիների կողքովը՝ Կլարան հիանում էր անտառից, որ յիրաւի շատ գեղեցիկ էր շնորհիւ առատութեան տերեւախիտ ծառերի, որոնք եղեկիների մթազոյն կամարի տակ մի ուրիշ անհամեմատ աւելի ուրախ կամար էին կազմում:

Արեւի լոյսը տերեւների արանքներով առատորէն թափանցում էր անտառի ներսը և գետնի երեսին բուսնող պտերի (папоротники) վրայ ցոլում էր ոսկեկար ու շողշողուն գործւածքի նման: Ձորս կողմից լսւում էր կիւռների ձայնը. տեղ-տեղ ծառքութութը (дятель) փորում էր փայտը:

Երբ որ մենք միացանք Մեհաթինսկիներին ու Անելկային, ես խնդրեցի Կլարայից, որ երբ տուն վերադառնանք, երաժշտութեան վերածի այս անտառը, արեգակը, ծառերի սօսափունը և այս ամբողջ դարունը՝ Կլարան պատասխանեց, որ իւր սրտի մէջ երգւում է արդէն մի ինչ որ Frühlingslied, և որ նա կը փորձի նւագիւլ այդ դարնանային տաղը: Յիրաւի նրա դէմքի արտայայտութիւնից երեւում էր, որ նրա մէջ մի բան երգւում է: Իսկն ասած՝ նա մեծ տաւիղի նման մի բան է, որ խօսում է միայն հնչիւններով:

Կլարայի դէմքը պայծառ էր ու կարմրատակած. Անելկան ընդհակառակը կարծես թմրած լինէր, թէև, ինչպէս երեւում էր, ամեն ջանք թափում էր ինքն իրան յաղթելում չեալ մնալ Մեհաթինսկիներից, որոնք չարածձի երեխաների պէս իրանց տակ էին շարութեան և վերջը այնտեղ հասցրեցին, որ սկսեցին իրար յետեւից վազ տալ անտառում: Կլարան էլ սկսեց հետները վազ տալ, որ չը պէտք է անէր, որովհետև նրա պէս ահագին հասակ ունեցողի շարժումները էին կարող ձկուն լինել. և իւրք շատ ծիծաղելի էին նրա շարժւածքները, մանաւանդ նրա լայն ազդրների երերալը, որ ուղղակի կոմիկական էր թւում ինձ:

Երբ որ նրանք իրար յետեւից վազ տալով հեռացան, ես ու Անելկան մնացինք մենակ: Իմ տակոթիկայի համաձայն ես պէտք է այնպէս անէի, որ նա սկսէր գիտակցել իւր սրտի անհանգստութիւնը, ուստի ասացի նրան՝

— Այսօր, ինչպէս տեսնում եմ, մի բան պատահած պէտք է լինի քեզ, Անելկա. ճիշտ է:

— Ի՞նչ. ոչինչ չի պատահել:

—Մէկ-մէկ ինձ այնպէս է թւում, թէ դու մի բանից անբաւական ես: Կարելի է քո դուրը չի գալիս Կլարան:

—Նա ինձ շատ է դուր գալիս և ինձ ամենեւին չի զարմացնում, որ բոլորը նրանից այդքան հիացած են:

Մեր խօսակցութիւնը ընդհատեց Մեհաօինսկիների ու Կլարայի մօտենալը: Տուն վերադառնալու ժամանակ էր: Ճանապարհին Մեհաօինսկին հարցրեց Կլարայից, յիշաւի՞նա այդքան գոհ է Վարչաւա գալուց, ինչպէս ասում է:

—Ամենալաւ ապացոյցն այն է, որ ես չեմ մտածում այստեղից գնալու մասին, — ուրախ-ուրախ պատասխանեց Կլարան:

—Մենք կ'աշխատենք, վրայ բերեցի ես, որ դուք միշտ մեզ հետ մնաք: Կլարան չը նայելով որ առհասարակ ինչ որ ասում են՝ ուղղակի է հասկանում և սովորութիւն չունի լսած խօսքերին կողմնակի միտք վերագրել, այս անգամին նայեց ինձ հարցական հայեացքով, յետոյ փոքր ինչ շփոթած պատասխանեց.

Այստեղ բոլորը այնքան բարի են դէպի ինձ...

Ես դիտէի, որ ասածիս մէջ փոքր ինչ խաբերացութիւն կար, որովհետեւ իմ խօսքերը կարող էին սխալմանքի մէջ գցել Կլարային, բայց ես մտածում էի գլխաւորապէս նրա մասին, թէ ինչ տպաւորութիւն կը գործեն նրանք Անեկայի վրայ: Դժբախտաբար ես ոչինչ չը կարողացայ տեսնել: Անեկան հէնց այդ լույսին սկսեց մէր գցել ձեռնոցի կոճակները և զլուխը այնքան քաշ գցեց, որ գլխարկը աչքիցս բոլորովին ծածկեց նրա դէմքը: Սակայն այդ յանկարծական շարժումը ինձ բարենշան բան թւաց:

Վերադարձանք տուն: Հօրաքոյրս ու պանի Յելինան հացը պցել էին տւել ու սպասում էին մեզ: Ճաշը տւեց մինչև երեկոյեան ժամի իննը: Յետոյ Կլարան նստեց ածելու և յանպատրաստից յօրինեց ու ածեց իւր «Frühlingslied»-ը: Երևի Պլոշովը իւր գոյութեան օրից երբեք այդպիսի երաժշտութիւն չէր լսել, բայց այս անգամին ես քիչ էի ուշադրութիւն դարձնում երաժշտութեան վրայ, որովհետեւ ուշ ու միտքս բոլորովին դրաւած էր Անեկայով: Ես տեղ ընտրեցի նրա կողքին. մենք նստած էինք կիսամթութեան մէջ, որովհետեւ Կլարան չը թողեց ծրագրերեն հիւրասենեակը: Մեհաօինսկին ձեռքը շարժում էր նաղապետի փայտի պէս. նրա կինը, որին,

ինչպէս երևում էր, այդ շարժումները խանգարում էին, ժամանակ առ ժամանակ քաշում էր նրա թևքից. Անեղկան նստած էր անշարժ, Գուցէ նա էլ ինչպէս խորասուզւած էր իւր մոլերի մէջ և չէր լսում դարնան տաղը: Ես համարեա հաւատացած էի, որ նա այդ բոպէին մտածում էր իմ ու Կլարայի մասին և մանաւանդ աշխատում էր ինքն իրան մեկնել Կլարային ասած խօսքերիս նշանակութիւնը: Դժուար չէր ինձ համար հասկանալ, որ թէկուզ նա սկի սիրելիս էլ չը լինէր ինձ, թէկուզ ամենևին չը գիտակցէր էլ, թէ իմ դէպի նա տածած զգացմունքը եղբայրական սէրից աւելի սաստիկ զգացմունք է, այնուամենայնիւ այժմ որ կասկած է տանում, թէ մի ուրիշը կարող է զրկել նրան իմ սէրից, նրա սիրտը լցւում է տխրութեամբ, դառնութեամբ ու միայնութեան զգացմունքով: Այն կիներ, որ բախտաւոր չէ ամուսնութեան մէջ, վաթաթւում է ամեն մի զգացմունքի, թէկուզ բարեկամութեան զգացմունքին, ինչպէս պատուաւոր վաթաթւում է ծառին, և վախենում է զըրկւել այդ նեցուկից: Ինձ համար բոլորովին անկասկածելի էր, որ եթէ այդ բոպէին չղբէի նրա առաջին ու խոստովանէի, թէ միմիայն իրան եմ սիրում, չը նայելով որ այդ նրան սարսափի մէջ կը գցէր, սակայն միևնոյն ժամանակը նրա սիրտը կը լցւէր նաև անասելի ուրախութեամբ, որ զգում է մարդ, երբ նորից գտնում է մի կորած թանկագին բան: Ըսկ եթէ այդպէս է, — մտածեցի ինձ ու ինձ, — լաւ չի լինիլ արդեօք իսկոյն և եթ խոստովանեմ, հէնց որ միջոց կը գտնեմ նրան որքան կարելի է քիչ վախեցնել և որքան կարելի է շատ ուրախացնել:

Եւ իսկոյն սկսեցի մտածել այդ միջոցի մասին, որից կարող էր կախած լինել գործի յաջողութիւնը կամ անյաջողութիւնը: Ես հասկանում էի, որ պէտք է այնպէս անել, որ Անեղկան զինաթափ լինի և զրկւած լինի ինձ մի անգամ ընդ միշտ ի բաց մերժելու հնաւորութիւնից: Միտքս այդ բոպէին ծանր էր բանում, որովհետև խնդիրը հեշտ չէր: Քիչ-քիչ յուզւում էի ու յուզմունքս քանի դնում սաստկանում էր, և զարմանալի բան է, իմ յուզմունքս աւելի Անեղկայի համար էր, քան թէ ինձ համար, որովհետև հասկանում էի, որ այդ ահագին յեղաշրջումն կը լինի նրա կեանքի մէջ, և վախենում էի նրա համար:

Մինչ այդ՝ սենեակը աղօթ կերպով լուսաւորեց. լուսինը բարձրացաւ պարտէզի ծառերի յետեից և տախտակամածի վրայ գցեց չորս պատուհանների պայծառ ցոլքը: Գարնան տաղի ձայները շարունակ հնչում էին դաշլիճում: Սոխակը ծառերի թաւուտից ձայն էր պահում Կլարային և նրա երգը լսում էր ասպնէ բաց դռնից: Սքանչելի երեկոյ էր. — զարունը ու լուսինը, երաժշտութիւնը ու սէրը իրար հետ միացած մի հրաշալի ամբողջութիւն էին կազմում: Ակամայից մտածեցի՝ թէ, եթէ կեանքը բախտաւորութիւն չի տալիս, յաճախ տալիս է գէթ պատրաստի շրջանակ բախտաւորութեան համար:

Այդ լուսափայլ մթութեան մէջ սկսեցի աչքերովս որոնել Անելկայի հայեացքը, բայց նաշարունակ նայում էր Կլարայի վրայ, որ այդ րոպէին միանգամայն ուրականի տպաւորութիւն էր գործում: Լուսնի շողքը հեռզհեռէ աւելի ու աւելի խորթափանցելով դաշլիճի մէջ, ի վերջոյ լուսաւորեց Կլարային ու դաշնամուրը, և նա իւր բացգոյն հագուստով այդ ժամանակ այնպիսի տեսք ստացաւ, կարծես երաժշտութեան արծաթափայլ ողի լինէր:

Սակայն տեսիլքը այլ ևս երկար չը տևեց: Կլարան վերջացրեց իւր զարնան երգը, որից յետոյ իսկոյն պանի Սնեատինսկին, որ շտապում էր տուն, վերկացաւ որ գնայ: Սնեատինսկին ու Կլարան հեռեցին նրա օրինակին: Որովհետև զարմանալի տաք երեկոյ էր, ես առաջարկեցի ոտքով գնալ մինչև խճուղին, որ մեր տանից կէս վերստաչափ հեռաւորութիւն ունի: Ես այդ նրա համար արեցի, որ ես ու Անելկան մենակ յետ դառնայինք: Նա չէր կարող հրաժարւել հիւրերին ծանապարհ գցելուց, հօրաքոյրս մեզ հետ ի հարկէ չէր գալ, — կը նշանակի հաշիւս սխալ դուրս գալ չէր կարող:

Պատուիրեցի կառքը առաջուց ուղարկեն և ասեն, որ սպասի միջ խճուղու վրայ, իսկ մենք էլ քիչ անցած գնացինք կակդիի ծառուղիով, որ Պլոշովի տնից տանում է մինչև ծանապարհը: Ես թեւ տւեցի Կլարային, բայց գնում էինք բոլորս միախումբ, ուղեկցւած Պլոշովի ընկների գորտերի կրկնոցով:

Կլարան մի քանի րոպէ կանգ առաւ ու սկսեց ականջ դնել այդ համերգին, որ մերթ լսում էր, մերթ հնչում աւելի ևս բարձրաձայն, և ի վերջոյ ասաց՝

—Իմ գարնան տաղի վերջաւորութիւնը:

—Ի՞նչ հրաշալի գիշեր է, բացականչեց Մեռառինսկին:

Եւ իսկոյն սկսեց ոգել (ДЕКЛАМИРОВАТЬ) Վեներտի վաճառա-
չանից հետեւեալ հրաշալի կտորը.

Մի տես, ինչ անոյշ քընած է լուսնի
Լոյսն այս բլրի վրայ: Ե՛կ, նստենք այստեղ,
Եւ թող հեռից մեր լսելիքը
Թափանցէ ձայնը երաժշտութեան.
Գիշերային լուռ խաղաղութիւնը
Յարմար է քաղցր ներդաշնակութեան:

Շարունակութիւնը նա չէր կարողանում մտաբերել, բայց եռ
չիշում էի և նրա տեղակի վերջացրեցի.

Նայիր, Զէսիկա, Նայիր, տես, ինչպէս
Երկնականաբար ամբողջ սփռած է
Ոսկեղէն փայլուն շրջանակներով.
Ամենափոքր շրջանը անգամ,
Որ դու տեսնում ես, իւր ընթացքի մէջ
Երգում է իբրեւ հրեշտակ լուսափայլ
Քերովբէների երկնային պարում:
Այսպէս լցւած են ներդաշնակութեամբ
Յաւիտենական, անմահ հոգիներ.
Իացց մենք չենք լսում, որովհետեւ մեր
Հոգին ծածկւած է կոսիտ հողեղէն
Այս հանդերձի տակ ¹⁾:

Կլարան լիհերէն չէր հասկանում, ուստի ես չետոյ ամբողջ
հառւածը կրկնեցի Ֆրանսերէն իմ սեփական յանկարծակազմ
թարգմանութեամբ: Նա լսելիս ահամայից աչքերը բարձրացրեց
վերեւ, ու վերջը ասաց՝ նայելով աստղերին.

—Ես միշտ հաւատացած եմ եղել, որ բոլոր աստղերը եր-
գում են:

¹⁾ Թարգմ. Գ. Բարխուդարեանցի. Փորձ, 1879, № II.

Դուրս եկաւ, որ պանի Մեհաօրինական էլ այդ համոզմունքին է եղել. նա պնդում էր մինչև անգամ, թէ ինքը յաճախ խօսել է դրա մասին իւր մարդու հետ, որը սակայն ամենեւին չէր կարողանում չիշել, որ երբ և իցէ այդպիսի խօսակցութիւն եղած լինէր իրանց մէջ, Դրանից մարդ ու կնոջ մէջ վէճ ծագեց, որի վրա ես ու Կլարան բաւական ծիծաղեցինք: Անեկան ամբողջ ժամանակը գրեթէ ամենեւին չէր խառնուում մեր խօսակցութեանը: Մտքովս անցնում էր, թէ գուցէ այդ թանկագին էակը հոտում է ինձ վրայ նրա համար, որ ես թւանցուկ եմ արել Կլարայի հետ և գլխաւորապէս նրանով եմ զբաղւած: Այդպիսի բան ենթադրելն իսկ բաւական էր, որ սիրտս լցւէր բերկրանքով: Աշխատում էի սակայն գլուխս բոլորովին չը կորցնել և մոքումս ինձ ու ինձ ասում էի. «Զուր մի՛ ուրախանալ կարծելով, թէ նա հասկանում է, որ ինքը նախանձից է տանջւում. — մի քիչ տխուր է, գուցէ մի քիչ էլ վիրաւորւած է զգում իրան. դրանից աւելի բան կարծելդ զուր կը լինի: Այդ բոլորն հազար հատ Կլարայի պէս արտիստուհիներ կը տայի, միայն թէ կարողանայի ասել Անեկային, որ ինչ որ կայ չը կայ իմ մէջ, նրան է պատկանում: Մինչ այդ՝ Մեհաօրինակին սկսեց խօսել ասողաբաշխութեան մասին: Ես նրա ասածներից հազարից մէկն էի լսում, թէև ասել անգամ չեմ կարող, թէ որքան հետաքրքրում է ինձ այդ գիտութիւնը, որ ըստ իւր էութեան չի կարող ոչ ինքն իրան, ոչ էլ մարդկային ոգուն անհունութիւնից աւելի անձուկ սահման որոշել:

Վերջապէս մենք հասանք խճուղուն, ուր Մեհաօրինակներն ու Կլարան նստեցին կառքը: Մի րոպէ անցած անիւները դորդացին, մեր ականջին հաւաւ վերջին ցոտեսութիւնը և ես ու Անեկան մնացինք մենակ:

Մենք խոկոյն յետ դարձանք դէպի տուն և երկար ժամանակ գնում էինք լուռ ու մոռնջ: Գորտերի կրկնօցը արդէն դադարել էր. միայն հեռից՝ ադարակի շինութիւններից հասնում էին մեր ականջին զիշերապահների սուլոցներն ու շների հաջոցը: Ես զիտմամբ Անեկայի հետ չէի խօսում, որովհետև այդ լռութեան բոլորները կարծես մի տեսակ ապացոյց են, թէ իմ ու նրա մէջ ինչ որ մի բան կատարւում է, և Անեկային մտածել են տալիս այդ բանի մասին: Սակայն վերջը ճանապարհի կիսին ես ասացի.

—Ի՞նչ հրաշալի անցաւ այսօր, չէ՞:

— Ես վաղուց էր այդպիսի երաժշտութիւն չէի լսել, — պատասխանեց Անեկան:

— Եւ սակայն կարծես մի բանից տեղի չի ունէիր. ինչ էլ ասես, չեմ հաւատալ, որ ասածս սխալ է: Ես այնպէս ուշադրութեամբ եմ դիտում, թէ ինչ է կատարւում քո մէջ, որ նշմարում եմ քո դէմքի արտայայտութեան ամենաչնչին նշոյլը:

— Այսօր դու պէտք է զբաղւէիր հիւրերով... Դու շատ բարի ես, բայց հաւատացնում եմ, որ ինձ ոչ մի անախորժ բան չի պատահել:

— Այսօր, ինչպէս և միշտ ես միմիայն քեզնով էի զբաղւած և այդ ապացուցանելու համար, եթէ թոյլ տաս, կասեմ քեզ, թէ ինչ էիր մտածում ամբողջ օրը:

Ու չը սպասելով նրա թոյլտւութեանը, շարունակեցի.

— Դու մտածում էիր, թէ ես մի քիչ նման եմ այն լատիշներին. մտածում էիր, թէ ես քեզ խաբում էի, խօսելով ինձ շրջապատող անապատի մասին. մտածում էիր վերջապէս, թէ ես իզուր էի քեզնից մտերմութիւն հայցում, որովհետեւ արդէն ուրիշ տեղ գտել էի հայցածս մտերմութիւնը: Անկեղծ ասա, ճիշտ չէ ասածս: Անեկան պատասխանեց փոքր ինչ դժարութեամբ.

— Որ անպատճառ ուզում ես... կասեմ... հա, դուցէ և... բայց այդ կարող էր միայն ուրախութիւն պատճառել ինձ...

— Ի՞նչը կարող էր քեզ ուրախութիւն պատճառել:

— Քո ու Կլարայի մտերմութիւնը:

— Դուցէ և սրտանց ցանկանում եմ նրան ամենայն բարիք, բայց այսպէս թէ այնպէս՝ Կլարան, ինչպէս և միւս բոլոր կանայք, օտար է ինձ համար: Իսկ զիտես ինչո՞ւ:

Այդ որ ասացի, մարմինս սկսեց մի քիչ դողալ, որովհետեւ տեսայ, որ վճռական բոլէն եկել է. մի փոքր ժամանակ սպասեցի, որ Անեկան կրկնէր այդ հարցը, ու յետոյ պատասխանեցի, աշխատելով խօսքերը արտասանել շատ հանդիստ ձայնով.

— Անշուշտ դու ինքդ տեսնում ու գլխի ես ընկնում, որ ես հոգով—սրտով քեզ եմ պատկանում, որ ես միմիայն քեզ եմ սիրել առաջ և այժմ էլ միայն քեզ եմ սիրում ցնորաճի պէս:

Անելկան մեխածի պէս կանգ առաւ տեղումը Ես դէմքիս սառելուցը զգացի, որ գունաթափուում եմ: Եթէ խեղճ Անելկան քիչ էր մնում գետինը մոնէր այդ բոլորին, չէ որ ես էլ հոգի քիչ էր մնում գետինը մոնէր այդ բոլորին, չէ որ ես էլ հոգի ունէի: Բայց լաւ գիտենալով, թէ ինչպիսի կնոջ հետ զործ ունեմ, ես պէտք է շտապէի, որպէս զի նրան զինաթափ անէի, քանի դեռ նա ուշքի չէր եկել ու ինձ ի բաց մերժել:

Ուստի սկսեցի արագ-արագ ասել.

—Մի պատասխանիր ինձ, որովհետեւ ես ոչինչ չեմ ուզում, ոչինչ չեմ խնդրում,— ուրիշ, լսում ես Ես միայն ուզում էի քեզ ասել, որ դու գրաւել ես կեանքս և որ կեանքս այժմ քեզ է պատկանում: Անշուշտ դու ինքդ էլ նկատած կը լինես այդ, այնպէս, որ իմ ասելովս ոչինչ չաւելացաւ: Ելի կրկնում եմ, ես ոչինչ չեմ տենչում, ոչինչ չեմ սպասում: Դու ինձ վանել չես կարող, որովհետեւ ես ինքս եմ յետ քաշուում... Ես յայտնում եմ քեզ այդ միմիայն այնպէս, ինչպէս կը յայտնէի մտերիմ ընկերոջս, քրոջս Ես գալիս եմ ու դարդս բաց եմ անում քո առաջ, որովհետեւ չը կայ մի ուրիշը, որի առաջ կարողանայի բանալ սիրտս, գալիս եմ ու ասում եմ քեզ, որ սեւցել է բախտս, որովհետեւ ես սիրում եմ մի կնոջ, որը պատկանում է ուրիշին, և սիրում եմ ցնորածի պէս, Անելկա ջան, անսահման սիրով:

Արդէն դարպասի մօտ էինք, բայց դեռ չէինք դուրս եկել ծառերի խորը խաւարից: Մի բոլոր ինձ թւաց, որ նա ցողունակ տուր ծաղկի նման կը թեքէի դէպի ինձ և ես զիրկս կառնեմ նրան, բայց սխալեցի: Անելկան ազատելով խօսքերիս առաջին տպաւորութիւնից, յանկարծ սկսեց կրկնել մի տեսակ նեարդայոցը եռանդով, որ նրանից երբէք սպասել չէի կարող.

— Ես այդ չեմ ուզում լսել, Լէօն. չեմ ուզում, չեմ ուզում, չեմ ուզում:

Ու շտապով մտաւ լուսնեակով լուսաւորւած բակը, կամ ճիշտ ասած փախաւ ինձնից, իմ խօսքերից ու խոստովանութիւններից: Մի բոլոր անցած նա անհետացաւ պատշգամբում, իսկ ես մնացի մենակ անհանգստութեան ու երկիւղի մէջ, սաստիկ խղճալով նրան, բայց միևնույն ժամանակ յաղթական ուրախութիւն զգալով, որայն խօսքերը, որոնցով մեզ երկուսիս համար սկսւում է նոր կեանք, ար-

դէն արտասանւած են: Եւ լաւ գիտէի, որ ինչ էլ լինէր՝ միանգամից դրանից աւելի ոչինչ չէի կարող սպասել, մինչդեռ այդպիսով այն սերմը, որից մի բան կարող էր բուսնիլ, զցւեց հողի մէջ:

Տուն որ վերադարձայ Անեկային այլ ևս չը տեսայ: Տեսայ միայն հօրաքրոջս, որ սենեակում տէրողորմեան ձեռքին ման գալով քթի տակին աղօթքներ էր ասում ու մէջ է մէջ էլ ինքն իրան բարձրաձայն խօսում: Եւ իսկոյն մնաք բարե ասացիներան, որպէսզի որքան կարելի էր շուտ գնայի իմ սենեակը: Մտածում էի, որ այսօրւան տպաւորութիւններիս գրի անցնելը կը հանգստացնի սիրտս և ցրւած մտքերս կարգի կը բերի: Բայց ընդհակառակը աւելի ևս տանջւեցի: Վճռել եմ վաղը (կամ աւելի ճիշտը այսօր, որովհետեւ դուրսը արդէն լոյս ցերեկ է) գնալ Վարշաւա: Ուզում եմ որ Անեկան աւելի հաստատուի այն համոզմունքի մէջ, թէ ևս ոչ մի բանի չեմ ձգտում, և որ զլիսաւորն է ժամանակ ունենալ հանգստանալու ու ընտելանալու այն բանին, որ ես նրան ասացի: Սակայն ճիշտն ասած այդպէս վճռելուս պատճառը մասամբ էլ այն է, որ վախեւում եմ վաղը նրա հետ ունենալիք տեսակցութիւնիցս և ուզում եմ այնպէս անել, որ աւելի ուշ հանդիպենք իրար: Մէկ—մէկ ինձ թւում է, թէ մի չը լսւած յանցանք եմ գործել, ներմուծելով իմ բարոյական ապականութեան տարրը այդ ցարդ անարատաշխարհէ: Բայց իսկն ասած հիմնական չարիքը չի կայանում արդեօք նրանում, որ նա պատկեւ է մի մարդու հետ, որին չի սիրում և չի կարող սիրել: Ի՞նչն է աւելի անբարոյական, — իմ սէրը, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բնութեան մեծ օրէնքի արտայայտութիւն, թէ Անեկայի այդ մարդուն պատկանելը, որ այդ օրէնքի քստմենքի ոտնակոխումն է: Ամենախիստ օրինական կապը իսկապէս անարգ կապ է, եթէ որ չի հիմնւած սիրոյ զգացմունքի վրայ: Եւ սակայն ես, որ այդ հասկանում եմ, այնքան թույլ եմ, որ սարսափում եմ, երբ պէտք է լինում հրել՝ դէն զցել այդ մեռելաչին բարոյագիտութիւնը: Բարեբախտաբար այդ երկիւղը բուլեական է: Եթէ մինչև անգամ հաւատացած էլ չը լինէի, թէ արդարութիւնը իմ կողմն է, ջամենայն դէպս բոլորովին անկասկած է ինձ համար, որ արդարութիւնը հակառակորդիս կողմը չէ: Վերջապէս խղճմ. անքիս այդ նախապաշարումները ջարդ ու փշուր է անում մի հատիկ լսելով եմ խօսքի իրական ոյժը:

Իսկ եթէ սիրտս հրձուում է երբ որ մտածում եմ թէ գուցէ նա էլ այս բոպէիս քնած չէ, լաց է լինում ու մոտաւորում է, այդ միայն մի նոր. ապացոյց է, որ ես նրան սիրում եմ: Արդ այդպէս լինելուց յետոյ այն բոլորը, ինչ որ կատարւում է ու կատարւելու է, անհրաժեշտ է ու չի կարող չը կատարւել:

19 մայիսի.

Վարչաւա որ եկաց, առաջին օրը մեռելի պէս քնեցի: Պլուշովում ափսոսս է գալիս օրւայ ամեն մի բոպէն, որ ես կարող եմ անց կացնել Անեկայի հետ, իսկ գիշերները գրում եմ: Ի վերջոյ այդ բոլորը ինձ սաստիկ յոգնեցրեց: Հիմա էլ դեռ գգում եմ, որ դուխս ծանրացած է, բայց գոնէ կարողանում եմ մտածել: Մի քիչ ամաշում եմ, որ Պլուշովից փախայ և թողեցի Անեկային իմ խոստովանութեան ճնշման ներքոյ, բայց սիրած կնոջ հետ վարւելիս մի քիչ վախկոտութիւնը փնտռեց չունի: Ասեմք երևի էլի չէի փախչիլ, եթէ այդ չը պահանջէին սիրոյս շահերը: Այժմ մի քանի օր շարունակ, առաւօտը վեր կենալիս, շայր մերսն ասելիս, պարտեղում ման գալիս և հիւանդ մօրը խնամելիս, Անեկան ուղիւստ պէտք է ինքն իրան կրկնի՝ ընա ինձ սիրում է, և քանի դնայ այդ միտքը անհրաժեշտօրէն նրան աւելի քիչ անհեթեթ, աւելի քիչ սարսափելի կը թւայ: Մարդկային բնաւորութիւնը ամեն բանի ընտելանում է, իսկ կինը շատ շուտ է հաշտւում այն մտքի հետ, թէ իրան սիրում են, մանաւանդ երբ որ ինքն էլ սիրում է: Այն հարցը թէ արդեօք սիրում է նա ինձ, ես ինքս ինձ առաջարկեցի հէնց առաջին բոպէին, երբ ինձ ու ինձ խոստովանեցի, որ ես սիրում եմ նրան: Այն ժամանականից սկսած այդ հարցը գլխումս ամեն կողմի վրայ շուտ եմ տալիս, աշխատում եմ քննել բոլոր հանգամանքները, այնպէս՝ կարծես ինձ վերաբերւելիս չը լինի, և գալիս եմ այն համոզմունքին, որ նա ինձ սիրում է: Մարդի զնալիս նա ինձ է սիրելիս եղել և ոչ Կրոմիցկուն, իսկ համաձայնւել է նրա կինը դառնալ՝ սրտի յուսահատութիւնից: Եթէ գոնէ սովորականից բարձր մարդ առնէր, որ կարողանար գրաւել նրան իւր փառքովը կամ զաղափարներովը, եթէ նա հանդիպէր արտակարգ բնաւորութեան տէր մի մարդու, այն ժամանակ գուցէ ինձ մոռա-

նարս Բայց հօ Կրոմիցկին չէր կարող գրաւել նրան իւր դրամական նեւրոգով: Բացի այդ նա հարսանիքից յետոյ շատ չանցած դնաց այստեղից. այդ էլ մի կողմը թողնենք, նա ծախսեց Գլուխովը, որ այդ երկու կանանց կեանքի նպատակն էր: Կրոմիցկու մասին ամեն նաօբյեկախ կերպով որ դատելու լինենք, նա փոքրիկ մարդ է և նրա մէջ չկայ ոչ մի բան, որով նա կարողանար գրաւել այդ իդէալական զգացումներով ու խանդերով լի էակի սիրտը: Այդ միջոցին եկա՞ց ես, դէպի որը նա սէրը հաւանօրէն դեռ ևս չէր հանգել, և հէնց առաջին օրից սկսեցի ներգործել նրա սրտի վրայ թէ յիշողութիւններով, թէ իւրաքանչիւր խօսքով, ամեն մի հայեացքով, ես գրաւում էի նրան ոչ միայն այն վարպետութեամբ, որ մարդ ձեռք է բերում կեանքի փորձառութիւնից, այլ և գլխաւորապէս այն մադնիսական ոյժով, որ տալիս էր ինձ իմ սրտումս էլ տուժող իսկական սէրը: Աւելացնելով դրա վրայ և այն, որ Անեկլան գիտէր թէ որքան տանջւում էի ես նրա վճռի շնորհիւ այն ժամանակ, երբ ուղարկեցի նրա մօտ Մետափիսկուն, և որ նա անշուշտ խղճում էր ինձ ու մինչև այսօր էլ խղճում է, ես ասում եմ ինքս ինձ. — կեանքս եմ խաղի դրել, բայց այնպիսի պայմաններում եմ խաղում, որ տարւել չեմ կարող:

Ես արդար եմ, որքան արդար է ամեն մարդ, որ պաշտպանում է իւր կեանքը: Ես այս ասում եմ ոչ թէ բռնու զգացմունքի ազդեցութեան տակ, այլ հանգիստ կերպով դատելով: Ես ոչինչ չունեմ, ոչ համոզում, ոչ հաւատ, ոչ սկզբունք և ոչ պատւանդան ոտներիս տակ, որովհետեւ քննադատութիւնն ու բեֆլեքսիան մաշել ոչնչացրել են իմ մէջ այդ բոլոր յենարանները: Ես ունեմ միայն բնածին կենսական ոյժեր, որոնք ուրիշ ելք չը գտնելով կետրօնացել են՝ դէպի այդ կինը զոպացած սիրոյս մէջ: Եւ ես պի՞նդ բռնել եմ այդ զգացմունքից, ինչպէս խեղդողը բռնում է տախտակից: Եթէ այդ էլ չը լինի, ես այլ ևս չեմ կարող ապրել: Նրբ խելքս հարցնում է ինձանից՝ ինչո՞ւ ես ուղղակի չամուսնացայ Անեկլայի հետ, ես նրան պատասխանում եմ այն, ինչ որ մի անգամ արդէն ասել եմ. — ուղղակի չամուսնացայ նրա համար, որ ես ուղիղ չեմ, այլ ծուռը: Այդպէս են դայեկել ինձ իմ երկու դայեակները — բեֆլեքսիան ու քննադատութիւնը: Ինչո՞ւ է այդ կինը և ոչ մի ուրիշը

դարձել ինձ համար վերջին ապաւէն, չը գիտեմ Երևի հէնց նրա համար, որ դա է դարձել և ոչ ուրիշը: Այդ ինչնից կախած չի եղել:

Եթէ նա այժմ ազատէր, ես ձեռաց առանց տատանելու նրան կառնէի, բայց եթէ նա ամենեւին մարդու գնացած չը լինէր... ձվ գիտէ... ամառում եմ խոստովանւել, բայց զուցէ աւելի պակաս տենչանք զգայի դէպի նա:

Եւ այդպէս կը լինէր ոչ թէ որ և է ռոմանտիկական հայեացքների շնորհիւ, ոչ թէ նրա համար, որ ես ամուսնութիւնը կեանքի լիօրեայ պրոգն կը համարէի: Ոչ: Այդ տեսակ հայեացքներ ինձ ծիծաղելի են թւում: Սակայն հիմնւելով կատարւած իրողութիւնների վրայ, ենթադրում եմ, որ այն ժամանակ ես կ'սկսէի անվերջ կերպով քննել ու զննել թէ ինձ և թէ Անելկային, մինչև որ մէկն ու միկը ձեռիցս կը թռցնէր նրան:

Ձեմ ուզում դրա մասին մտածել, որովհետև եթէ մտածեմ, անշուշտ պէտք է ինքս ինձ անիծեմ:

20 մալիսի.

Այսօր միտք էի անում, թէ ինչ կը լինի, երբոր զրաւեմ Անելկայի փոխադարձ սէրը և մանաւանդ հասցնեմ նրան այնտեղ, որ խոստովանւի թէ սիրում է ինձ: Ցեսնում եմ առաջիս երջանկութիւն, բայց չեմ տեսնում որ և է բան, որ կարելի լինէր անել: Ինձ թւում է, որ եթէ Պլոշովում այդ կանանց ներկայութեամբ արտասանեմ «ապահարգան» խօսքը, գետինը կը պատուի ու մեզ տակովը կանի: Դրա մասին խօսք անգամ չի կարող լինել, որովհետև հօրաքոյրս ու պանի Յելինան, այնպիսի զաղափարների տէր են, դարդամահ կը լինեն, եթէ Անելկան բաժանւի մարդուց: Անելկայի վերաբերմամբ էլ ինքս ինձ չեմ խաբում: Նրա հասկացողութիւններն էլ այդ պառաւանների հասկացողութիւնների տեսակ են: Եւ սակայն հէնց որ նա խոստովանւի թէ ինձ սիրում է, ես կարտասանեմ այդ խօսքը, և նա պէտք է ընտելանայ ապահարգանի մօքին: Ուրիշ ելք չը կայ, իսկ այդ միակ ելքի համար պէտք կը լինի սպասել մինչև հօրաքորջս ու պանի Յելինայի մահը: Դրանից աւել ոչինչ չի մնում անել: Կրօնիցիկն կամ կը համաձայնի յօ-

ժարակամ, կամ ոչ: Վերջին դէպքում ես Անեկային կը վերցնեմ կը տանեմ թէկուզ Հնդկաստան, իսկ ապահարզանը կամ որ նոյնն է ամուսնութեան ոչնչացումը գլուխ կը բերեմ նրա կամքի հակառակ: Բարեբախտաբար նիւթականի կողմից պակասութիւն չունեմ: Գալով ինձ, ես ամեն բանի պատրաստ եմ և այդ ներքին խորին համոզմունքս ինձ բոլորովին արդարացնում է խղճիս առաջ: Այս անգամին ինձ յուզողը սովորական դատարկ բոման չէ, այլ մի զգացմունք, որի մէջ կետրոնացած է իմ ամբողջ էութիւնը: Այդ զգացմունքի անկեղծութիւնը և ոյժը արդարացնում են նոյնպէս և իմ վարմունքը Անեկայի հետ: Ես գիտեմ, որ խաբում եմ հաւատացնելով նրան թէ ոչինչ չեմ ցանկանում, բայց այդ բոլորը չարամիտ խաբէութիւն կը լինէր միայն այն դէպքում, եթէ սէրս ինքը խաբեացութիւն լինէր, բայց քանի որ սէրս կեղծ չէ, այդ միմիայն զգացմունքի տակտիկա, զգացմունքի դիւանագիտութիւն է: Այդ մտնում է սիրոյ պրոցեսսի մէջ: Յայտնի է, որ մինչև անգամ նշանաւորներն էլ զանազան խորամանկութիւններ են բանեցնում իրար լերանից սիրոյ խոստովանութիւն դուրս քաշելու համար: Գալով ինձ, ես անկեղծ եմ մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ սուտ եմ ասում:

21 մայիսի.

Ես Անեկային ասացի թէ ուզում եմ մի գործով պարապել, և չիրաւի ուզում եմ, թէկուզ հէնց այն պատճառով, որ նրա առաջ սուտ դուրս չը գամ: Վճռել եմ ամենից առաջ հօրս հաւաքածուները վարչաւս փոխադրել ու աչստեղ հիմնել Պլոշովսկիների թանգարանը: Այդ Անեկայի բարի վաստակը և մեր սէրից յառաջացած առաջին օգտակար գործը կը լինի: Նախատեսում եմ, որ խաղական կառավարութիւնը իմ դէմ խոչնդոտներ կը չարուցանի, որովհետև այնտեղ մի օրէնք կայ, որը արգելում է Խաղայից դուրս տանել զանազան հնութիւններ ու գեղարւեստական թանկագին կերուածներ: Բայց այդ փաստաբանիս գործն է: Ախ, յիշում եմ, որ այն Սաստոֆերատույի Մադոննան էլ, որ հայրս կտակել է իւր ապագայ հարսին, գտնուում է իմ հաւաքածուի մէջ: Կը պատկերեմ այդ պատկերը իսկոյն ուղարկեն, նա ինձ աչստեղ պէտք կը գայ:

Ինչքան շարասիրտ արարած է մարդու ինչ ուզում էք ասէք, բայց այդ պարոն Կրոմիցկին, որ միլիոններ վաստակելու համար ջհաննամի ծայրն է հասել ու քիչ է մնում սխի զլխի վրայ ման գալ, այն ժամանակ երբ այստեղ նրա կնոջ ականջին սիրոյ խօսքեր են շնչում, — ինձ ծիծաղելի է թւում. սիրտս հրճւում է, երբ որ մտածում եմ, թէ այդ բանը պէտք է Անեկայի մոզքովն էլ անցնի, իսկ եթէ չ'անցնի, ես էլ ինչացո՞ւ եմ այստեղ, որ գըլխի չը քցեմ նրան: Կրոմիցկու պատկերը ոտից գլուխ հիանալի երևում է նրանում, որ Գլուխովը ծախեց և Անեկային ու մօրը սեփական յարկից զրկեց... Անշուշտ նա մտածելիս է եղել թէ Օդեսայում կամ Կիևում կը կենան, սակայն բանը այնպէս գնաց, որ պանի Յելինան հիւանդացաւ ու Անեկան ստիպւած եղաւ գալ Պոշոլ:

Բայց չէ որ նա գիտէր, թէ որքան թոյլ է պանի Յելինայի առողջութիւնը, և հետևաբար նա պէտք է նախատեսէր, որ զօքանչը կարող է ծանր հիւանդանալ և որ այն ժամանակ Անեկան կը մնայ մենակ և վշտերի ու հոգսերի ծանրութեան ներքոյ: Գուցէ նրա գործերը անհրաժեշտ պահանջում են նրա ներկայութիւնը հեռաւոր Արևելքում, բայց որ այդպէս է, ինչո՞ւ էր սլսակում:

Վաղը գնում եմ Պոշոլ: Այստեղ կարօտը սաստիկ տանջում է ինձ, համ էլ ուզում եմ Անեկայի աչքերին ուղիղ նայեմ, թէ չէ մէկ-մէկ ինձ այնպէս է թւում, թէ փախել եմ վախենալով պատասխանատուութիւնից: Խոստովանութիւնից յետոյ պէտք էր հեռանալ անցտեղից, բայց այժմ պէտք է վերադառնալ: Ով է իմանում, գուցէ աւելի բախտաւոր եմ, քան կարծում եմ, զուցէ նա էլ իմ կարօտն է քաշում...

Այսօր եղել եմ Անետիմիսկինների մօտ, Կլարայի մօտ, որին տանը չը գտայ, և այստեղի հռչակաւոր գեղեցկուհի պանի Կորիցկայի մօտ: Վերջինս կրում է իւր պատմական անունը ժոկէի զլխարկի պէս, իսկ սրախօս լեզուն՝ մորակի պէս, որով աջ ու ձախ դադողում է ծանօթների երեսները: Բայց ես դուրս եկայ նրա մօտից առանց կապտած տեղերի, — ընդհակառակը ես արժանացայ փոքր ինչ կոկեռ վերաբերմունքի: Մի քանի այցելութիւններ էլ արեցի

աչցեալութեան թողնելով։ Ուզում եմ բոլորը իմանան թէ ընդ միշտ բնակութիւն եմ հաստատում Վարշաւայում։

Որովհետեւ հօրս հաւաքածուների տեղափոխելը ինձ զոհացնել չի կարող, քանի որ այդ դործ չէ, այլ մի հարց, որի վճռելը կախած է կամքիցս ու քսակիցս, ուստի ինձ ու ինձ միտք եմ անում, թէ բացի այդ ինչ կարող եմ անել։ Մեղնում իմ վիճակի մարդիկ ընդհանրապէս բաւականանում են իրանց կալածների կառավարութեամբ, որ, ի միջի այլոց ասած, շատ քիչ բացառութեամբ վատ, ինձնից հազար անգամ վատթար են անում։ Մեզնից հազարից մէկն է միայն հասարակական կեանքում որ և է դեր խաղում։ Վերը արդէն ասել եմ, որ մարդիկ այստեղ դեռ արիստոկրատիա և դեմոկրատիա են խաղում, այնպէս որ մեր մէջ կան այնպիսիները, որոնք իրանց կեանքի նպատակն են դարձրել կուռել դեմոկրատական հոսանքների դէմ և պաշտպանել հասարակական երարեւիտ։ Պալով ինձ, ես այդ նոյնքան լաւ սպորտ եմ համարում, որքան միւս ամեն տեսակ սպորտները, բայց որովհետեւ սպորտսմէն չեմ, այդ խաղին մասնակցել չեմ կարող։ Եթէ մինչև անգամ այդ խաղ չը լինէր, եթէ դրա մէջ որ և է դործնական միտք լինէր, ես էլ չէի կարողանալ յարել այդ բանակներից մէկնում։ Եթէ, որովհետեւ երկուսին էլ չափից վեր սկեպտիկաբար եմ վերաբերում։ Դեմոկրատներին ջղերս չեն տանում, — այսինքն ոչ թէ ռամիկ ծագումով մարդկանց, այլ նրանց, որոնք իրանց պատենտաւոր դեմոկրատ են համարում։ Արիստոկրատիայի մասին մտածում եմ, որ եթէ իրօք նրա *raison d'être*-ը հիմնում են նախնիքների պատմական ծառայութիւնների վրայ, այդ ծառայութիւններից շատերը այն տեսակ են, որ ժառանգները պէտք է քուրք հագնեն ու գլխներին մոխիր ցանեն։ Ի վերջոյ իսկն ասած այդ բանակները իրանք իրանց չեն հաւատում, բացի զուցէ մի քանի չափից վեր չիմար անհատներից։ Ոմանք անկեղծ են ձեւում անձնական նկատումներով, բայց քանի որ ես ոչ մի բանում չեմ կեղծում, կընշանակի այդ տեսակ կուռի մասնակցելը իմ բանը չէ։

Կան նաև սինթետիկներ, ինչպէս Մենատինսկին, որոնք երկու բանակիցն էլ բարձր են կանգնած և պատրաստ են ձուլել երկու

բանականները իրանց սինթէզի մէջ: Դրանք ընդհանրապէս կորովի մարդիկ են, բայց թէկուզ նրանց աշխարհայեացքն ընդունէի էլ, պէտք է բացի այդ էլի մի բան անէի, որովհետեւ զգացմունքը ինքն ըստ ինքեան գործ չէ, զգացմունքը պէտք է մի կերպ ակներեւ ձեռով արտայայտել: Այ՛ օրինակ Մեհաօրինակին — դրամաներ է գրում: Խնդր, իրերի շրջութեանը մօտիկից որ նայում եմ, տեսնում որ ես մի տեսակ՝ փակագծից դուրս եմ և չեմ իմանում ինչպէս մտնեմ մէջը: Ինչ էլ ասէք տարօրինակ բան է, որ մեծ կարողութեան, կրթութեան, քիչ թէ շատ ընդունակութիւնների ու կամքի տէր մի մարդ չի իմանում ինչ կործի կայի: Դարձեալ ուզում եմ ինքս ինձ անիծել, որովհետեւ տեսնում եմ, որ դրա պատճառն էլ այն է, որ հոգիս չափից աւելի է նրբացած: Ինձ վրայ պէտք է որոշեն մեր դարի և քաղաքակրթութեան ծերունական հիւանդութիւնը, որովհետեւ իմ մէջ այդ հիւանդութիւնը տիպային բնաւորութիւն է ստացել: Ով որ սկէպտիկաբար է վերաբերում դէպի հաւատը, դէպի գիտութիւնը, պահպանողականութիւնը, յառաջդիմութիւնը և այլն, նրա համար յիշաւի դժուար է որ և է գործ կատարել:

Իսկ դրան դեռ աւելանում է և այն, որ իմ տենչանքներս անհամեմատ աւելի զօրեղ են, քան նրանց բաւականութիւն տալու միջոցներս: Ամէն տեղ կեանքը հիմնած է աշխատանքի վրայ, այստեղ էլ մարդիկ աշխատում են. խօսք չունեմ դրա դէմ: Բայց այդ՝ լծի ձիերի աշխատանք է, որոնք տաժանանքով խրձերը կաշն են կրում: Ես որ ուզեմ էլ՝ այդ չեմ կարող անել: Ես հանդէսի ձի եմ — գուցէ և կարողանայի մի որ և է կռք քաշել, բայց սովորական սայլ աւազդոտ ճանապարհով ամէն մի քոսոտ ձի ինձանից համ լաւ կ'քաշի, համ հանգիստ: Տուն շինելիս աղիւս կրել ոչ մի կերպ չէի կարողանալ. գուցէ պէտք դայի շէնքը դրազներով զարդարելու համար. դժբախտաբար երբ հարցը սովորական շէնքի ու ծածկի մասին է, այդպիսի վարպետների պէտք չ'կայ:

Ասենք եթէ որ ներքին հակումն զգայի դէպի աշխատանքը կամ ցանկանայի մի որ և է բան անել Մեհաօրինակու դաւանանքների ազդեցութեան ներքոյ, ես ինձ կ'հարկադրէի պարսպել մի որ և է հասարակ դոժով: Բայց իսկապէս ինձ համար նշանակու-

Թիւն ունի լոկ արտաքին կողմը: Ես ուզում եմ աշխատել այն պատճառով, որ այդ կ'շահի սիրածս կնոջ սիրաւը: Անեկան այդ կողմից շատ դրաւտղ է և զիտեմ որ այս անտարակոյս նրա սիրտը կ'շահի: Բայց հէնց այդ պատճառով թէ ինքնասիրութիւնս և թէ շահերս ստիպում են ինձ այնպիսի աչքի ընկնող տեղ զրաւել, որը ինձ նրա աչքում կարողանար բարձրացնել: Տեսնեմ. պէտք է դեռ չորս կողմն մի լաւ դիտեմ: Իսկ առ այժմ թող գործի իմ քսակը: Ա'փոխադրեմ հօրս հաւաքածուները, կ'սկսեմ օգնել զանազան հիմնարկութիւնների ու փող տալ ում հարկաւոր լինի:

Զարմանալի է Անեկայի պէս կանանց ազդեցութիւնը: Օրինակ հէնց այս. հանդիպում է նրան մի կատարեալ լանպորտֆեռլ հանճար, մի այնպիսի չափից վեր անշահ մարդ, ինչպէս ես եմ,— և հանդիպելուն պէս առանց որ և է դրդման ու քարոզութեան նրա կողմից, սխտեմ է զգալ զանազան սրտաւորութիւններ ու ձգտումն պէտքի հազար ու մի գործ, որոնց վերաբերմամբ առաջ օչինչ չէր զգում, թող սատանայի բաժին լինեմ, եթէ մոլորվս անգամ անցնի շահել մի պարիզեցի կամ վիէննացի կնոջ սիրտ հաւաքածուիս Պարիզ կամ Վիէննա փոխադրելովը:

Գնում եմ Պլոշով, շտապում եմ բարի հրեշտակիս մօտ:

25 մայիս.

Մասամբ նրա համար առ ժամանակ հեռացայ Պլոշովից, որ Անեկան ժամանակ ունենար որ և է վճիռ կայացնելու: Վարչաւայում և Պլոշով յետ դառնալիս՝ ճանապարհին ես աշխատում էի դուշակել թէ ինչ վճառ կ'լինի: Ես զիտեի, որ չէր կարող մարդուն ուղղակի դրել, թէ Վրի, ինձ վեր կալ տար, որովհետեւ Պլոշովսկին ինձ հանդիստ չի տալիս իւր սէրովը: Նա այդ չէր անիլ, եթէ մինչև անգամ ատելիս էլ լինէր ինձ: Նրա պէս նուրբ ու քնքոյշ հոգու տէր մարդիկ անընդունակ են այդպիսի բանի: Ել չեմ ասում, որ եթէ այդպէս վարւէր, անշուշտ իմ ու Վրովիցկու մէջ ընդհարումն տեղի կունենար, ինքը ստիպւած կ'լինէր թողնել հիւանդ մօրն և գնալ, որովհետեւ պանի Յելինան այնքան տկար է, որ չի կարող Պլոշովից հեռանալ:

Անեկայի դրութիւնը արդարեւ դժւար է և ես այդ հսշելի

էի առել նախ քան խոստովանելու: Բայց Պլոշով չեա դառնալիս վախենում էի, մի գուցէ խելքը մտնի փակել մօր սենեակում և բոս կարելոյն խոյս տալ ինձանից: Սակայն շուտով հանգստացայ: Գիւղում, այն էլ մի յարկի տակ, այդ միանգամայն անհնարին բան է, և յամենայն դէպս շատ ակներև կ'լինէր ու կ'գրաւէր հօրաքոջս ու պանի Յեղինայի ուշադրութիւնը, այնուհետև զանազան կասկածների տեղիք կ'տար ու կարող կ'լինէր վատ ազդել վերջինի առողջութեան վրայ:

Ճիշտն ասած, առանց խղճահարութեան օգտուում եմ նրա դրութիւնից, բայց իմ սիրահարուած մարդը չի օգտուում հանգամանքներից: Ես գիտէի, այդ Անելկան, թէ կուզ սաստիկ սիրելիս էլ լինի ինձ, չի ուզիլ թոյլ տալ, որ ապագայում կրկնեմ խոստովանութիւնս և մինչև անգամ շատ աւելի սաստիկ կ'դիմաւորի քան սովորաբար դիմաւորում են մարդասէր կանայք, որովհետև նրա պէս սկզբունքներ ունեցող ու նրա չափ համեստ կնոջ աչքում ամէնաշնչին զիջումն անգամ զարհուրելի մեղք կերեւայ: Բայց ինչպէս կարող էր արգելել ինձ խօսել իւր հետ իմ սիրոյ մասին: Նրա ձեռքին դրա համար մի միջոց կար միայն — ստանալ իմ յօժարակամ համաձայնութիւնը: Ենթադրում էի, որ կը ցանկանայ վճռական կերպով խօսել ինձ հետ, ու չէի սխալուում:

Վերջապէս հասայ Պլոշով: Անելկան լղարել էր, բայց ինձ նայում էր բաւական անվեհեր կերպով: Նրեւում էր, որ խեղճիկը պատրաստել էր զանազան ապացոյցներ ու հաւատում էր տղա ապացոյցների զօրութեանը. հաւատում էր, որ հէնց որ այդ փաստերը մէջ բերէր, ինձ ոչինչ չէր մնալ անելու, բայց եթէ լեզուս ինձ քաշել ու ընդ միշտ լռելի Հրեշտակայի՛ն մոլորութիւն, թէ աշխարհիս երեսին միմիայն մի ճշմարտութիւն կարող է լինել: Ինձ հետ ոչ մի վրձաբանութեան մի բռնւիլ, իմ Անելկաս, որովհետև եթէ կան որ և է ճշմարտութիւն ու ապացոյցներ, որոնց ես քչից-շատից հաւատում եմ, այդ սիրոյ ճշմարտութիւնն ու իրաւունքներն են, և բացի դրանից այնքան ճարպկութիւն ունեմ, որ կարող եմ քօ բոլոր ապացոյցները ձեռնոցի պէս շուռ տալ ու զէնք դարձնել քօ դէմ: Քեզ չեն փրկիլ ոչ քօ դատողութիւնները, ոչ իմ խղճալը քօ վրայ, որովհետև որքան աւելի մաքուր, որքան աւելի կատա-

րեալ ու հրեշտականման երեւաս, որքան աւելի յուզես ինձ, այնքան աւելի կը սիրեմ քեզ, իսկ որքան աւելի սիրեմ, այնքան աւելի տենչալի կը լինես ինձ համար: Քեզ համար ես ունեմ միայն կոկորդիլոսի տրտասունքներ, որոնք հոսելով միեռոյն ժամանակը գրգռում են իմ գիշակեր ձգտումները: Այդ սիրոյ կախարդած շրջանն է:

Անեկապին տեսնելուն պէս ինձ զգացի այդ շրջանում: Իմ վերադառնալուս օրը, կէսօրից յետոյ, երբ պանի Յելինան խոր քնեց պատշգամբում, Անեկան ինձ նշան արեց, որ յետեւիցը գնամ պարտէզի խորքը: Նրա դէմքից, որ զարմացրեց ինձ իւր անսովոր լրջութեամբ, ես հասկացայ, որ այդ բոպէն է ընտրել հետս խօսելու համար, ուստի շտապով գնացի նրա յետեւից: Սակայն որքան հեռանում էինք պատշգամբից, Անեկայի քաջութիւնը հետզհետէ անհետանում էր: Նկատեցի, որ զուռատու էր. անկներե էր, որ նրան վախեցնում էր իւր սեփական եռանդը, բայց յետ նահանջել այլ ևս անհնար էր, ուստի սկսեց խօսել անհաստատ ձայնով.

— Եթէ իմանայիր որքան անբախտ էի ես այս քանի օրս...

— Կարծում ես, ես շատ բախտաւոր եմ զգում ինձ, պատասխանեցի ես:

— Ձէ, չեմ կարծում, և այդ պատճառով քեզից մի մեծ խնդիրք ունեմ... Սա գիտեմ, որ դու ամեն բան հասկանում ես, որ դու մեծահոգի ու բարի ես, և հաւատացած եմ, որ խնդիրքս չես մերժիլ. հաւատացած եմ, որովհետեւ քեզ ճանաչում եմ:

— Ասա, ի՞նչ ես ուզում:

— Դու պէտք է, Լէօն, գնաս այստեղից արտասահման և չը վերադառնաս, մինչև մայրիկը այնքան լաւանայ, որ կարողանայ Պլոշովից հեռանալ:

Սա առաջուց գիտէի, որ այդ է պահանջելու, բայց մի քանի վայրկեան լուռ կացայ, որպէս թէ մոքումս պատասխան էի փնտռում:

— Դու կարող ես տնօրինել իմ կեանքը, ինչպէս ցանկանում ես, ասացի ես վերջապէս, բայց զոնէ ասա, ինչո՞ւ ես ինձ աքսորման դատապարտում:

— Ես քեզ աքսորման չեմ դատապարտում, բայց դու ինքդ էլ գիտես թէ ինչու...

—Գիտեմ,—պատասխանեցի ես անկեղծ տրտմութեամբ ու հեղուկութեամբ,—նրա համար, որ քեզ համար կը զոհէի արեանս վերջին կաթիլը, նրա համար, որ եթէ մեզնից մէկն ու մէկին կայծակն այս րոպէին խփելու լինէր, ես կը պատսպարէի քեզ և իմ զլուխը կը գնէի կայծակի տակ. որ քո գլխին գալիք բոլոր չարիքները ինձ վրայ կը վերցնէի. վերջապէս նրա համար, որ քեզ կեանքիցս աւելի եմ սիրում, —այդ յիրաւի մահացու մեղքեր են...

—Ո՛չ,—կտրեց խօսքս Անելկան՝ լարելով եռանդը,—այլ նրա համար, որ ես մարդ ունեմ, որին սիրում ու յարգում եմ, և որ չեմ ուզում լսել այդպիսի խօսքեր:

Ես յանկարծ ցնցեցի անհամբերութիւնից ու բարկութիւնից, ինչպէս էլեքտրական կայծից: Ես գիտէի, որ Անելկան ճիշտ չի ասում, որ ամուսնու սիրով ու յարգանքով պատսպարում են բոլոր արամբի կանայք, երբոր կանգնած են լինում կեանքի ճամբարաժանի վրայ,—դրադ կը գամ որ թէև սրտներումը այդ զգացմունքների նշոյն անգամ չը լինի, էլի նոյնը կ'ասեն. և սակայն Անելկայի խօսքերը այնպէս տրորեցին իմ նեարդերը, որ հազիւ կարողացայ ինձ զսպել ու չը գողալ. ասում ևս խօսում, դու ոչ սիրում ես նրան, ոչ յարգում: Բայց միեւնոյն ժամանակ մոքովս անցաւ, որ նրա այդ եռանդը շուտով կը սպառւի, ուստի պատասխանեցի զրեթէ լուռարհութեամբ:

—Մի բարկանալ ինձ վրայ, Անելկա,—կը գնամ:—Եւ տեսայ, որ իմ խոնարհութիւնը նրան զինաթափ է անում, որ նա խղճում է ինձ: Յանկարծ ցածիկ ճիւղից մի տերեւ պոկեց ու սկսեց նեարդացոյց կերպով կտոր-կտոր անել: Սիրտը սաստիկ լցւել էր և նա գերմարդկային ճիգ էր թափում հեկեկանքը պահելու համար:

Ես էլ սաստիկ յուզւած էի և շարունակեցի դժարութեամբ.

—Բայց մի զարմանալ, որ ուզում եմ յետաձգել գնալս. ախար ինչպէս իսկոյն հեռանամ, երբ որ քո պահանջը սարսափելի անարդարութիւն է իմ վերաբերմամբ: Քեզ արդէն ասել եմ, որ ոչինչ չեմ ուզում, բացի այն, որ քեզ հետ միեւնոյն օդը շնչեմ և քեզ վրայ նայեմ: Ասուած էլ տեսնում է, որ իմ պահանջներս չափից դուրս մեծ չեն: Եւ այդ է իմ բոլոր ունեցած -- չունեցածս... Իսկ դու այդ էլ ես խլում ինձանից: Մի քեզ ու քեզ մտածի՛ր, ամեն մարդ

կարող է դալ այստեղ, խօսել քեզ հետ, նայել քեզ վրայ,—միայն ես չեմ կարող,—և այդ նրա համար, որ դու ինձ համար աւելի թանկ ես, քան ուրիշների համար։ Ի՞նչ աստիճան նրբութեան հասցրած՝ բախտի դաժանութիւն է այդ Մի րոպէ իմ դրութեան մէջ մտիր։ Քեզ համար այդ դժւար է, որովհետեւ քո հոգին չի շրջապատուած այնպիսի անապատով, ինչպէս իմն, դու սիրում ես մարդուդ կամ ինքդ քեզ խաբում ես, թէ սիրում ես, իսկ այդ գրեթէ միևնոյն բանն է, բայց երեակայիւր մի րոպէ, թէ դու լէօն Պլոշովսկին ես, և կը տեսնես, որ այդ մահւան դատաւճռից վատ է։ Պէտք է ինձ վրայ էլ փոքր ինչ խղճալ։ Հասկանում ես արդեօք, որ վանկով ինձ, դու ոչ միայն զրկում ես ինձ քեզ տեսնելու բախտաւորութիւնից, այլ և խլում ես կեանքիս վերջին նեցուկը։ Քեզ ասել եմ, որ վերադարձել եմ հայրենիք նրա օգտին աշխատելու դիտաւորութեամբ։ Թերեւս այդ աշխատանքի մէջ գտնէի ես և՛ մոռացութիւն, և՛ հանգիստ, թերեւս քաւէի իմ հին մեղքերը։ օրինակ այս քանի օրս վճռեցի հօրս հաւաքածուները փոխադրել այստեղ, — այժմ դու պատուիրում ես ինձ ձեռք քաշել այդ բոլորից, թողնել ամեն ինչ, գնալ աշխարհէ աշխարհ ընկնել ու նորից սկսել վարել աննպատակ կեանք՝ զուրկ արեւի ամենաազօտ ճառագայթից։ Լաւ, կերթամ։ Բայց կերթամ միայն այն դէպքում, եթէ դու կրկնես քո պատւէրը երէք օրից յետոյ, որովհետեւ այժմ դեռ ենթադրում եմ, որ դու չը գիտէիր, թէ այդ ինչ կը լինի ինձ համար։ Այժմ արդէն գիտես։ Քեզնից երեք օր եմ խնդրում միայն— տւրիշ ոչինչ։

Անեկան աչքերը ձեռքերով ծածկեց ու սկսեց կրկնել.

—Ա՛խ, Ասուած իմ, Ասուած իմ, Ասուած իմ,

Այն աստիճան խանդաղատիչ էր այդ բացականչութիւնը, այնքան նման էր անօգնական երեխայի տրտունջի, որ մեղքս սաստիկ եկաւ նրա վրայ։ Մի րոպէ քիչ էր մնում ընկնէի նրա ոտներն ու համաձայնէի կատարել նրա բոլոր պահանջները։ Բայց հէնց այդ տրտունջը ինձ երեւաց աւետումն մօտաւոր յաղթութեան և արտասուեց զրկել այդ յաղթութեան պտուղներից։

—Լսիր, ասացի, միայն մի դէպքում ես կը զնայի աշտեղից իսկոյն և եթէ, հէնց այսօր ու այնքան կը հեռանայի, որ սարեր ու

ծովեր բաժանէին մեզ իրարից,—եթէ գիտենայի, թէ այդ ոչ միայն նրա համար է քեզ պէտք, որ հանգիստող չը վրդովես շարունակ տեսնելով իմ թշուառութիւնը, այլ և քո սեփական սրտի համար: Ես խօսում եմ քեզ հետ իբրեւ բարեկամ և եղբայր. ես գիտեմ հօրաքրոջիցս, որ դու սիրում էիր ինձ. եթէ այդ զգացմունքը դեռ չի հանգել քո սրտում, այն ժամանակ ես վաղը այստեղ չեմ լինիլ:

Անկեղծ էին ասածներս, սրտիս կակիծն էր թելադրում լեզուս, և սակայն այդ խօսքերը սարսափելի որոգայթ էին Անելկայի համար, որովհետեւ կարող էին սիրոյ խոստովանութիւն դուրս քաշել նրա բերանից. իսկ եթէ յանկարծ այդ յաջողէր, չը գիտեմ, գուցէ և ինչ որ գնայի, բայց անպատճառ իսկոյն կը գրկէի նրան: Սակայն Անելկան միայն ցնցւեց, ինչպէս եթէ ես անզգուշութեամբ ձեռք տայի նրա վէրքին. նրա երեսը մի ակնթարթում կարմրատակեց բարկութիւնից ու զայրոյթից:

—Ոչ,—գոչեց նա յուսահատ յափշտակութեամբ, այդ սո՛ւտ է, սո՛ւտ է: Կուգես գնա, կուգես մնա, բայց այդ սո՛ւտ է, սո՛ւտ է:

Բայց /-ս հէնց նրա տաքանալուցը եղբակացրեցի, որ գուցէ այդ ճիշտ է: Սրտումս յանկարծ վայրենի ցանկութիւն ծագեց կռուի կերպով, ուղղակի նրա երեսին ասել այդ, բայց հեռւից նկատեցի մեզ մօտեցող հօրաքրոջս: Անելկան միջոց չունեցաւ զսպելու իւր յուզմունքը, այնպէս որ հօրաքրոջս նրան վրայ նայելու պէս իսկոյն հարցրեց.

—Ի՞նչ է պատահել քեզ: Ինչի մասին էիք խօսում Լէօնի հետ:

—Անելկան ասացի ես,—սպտմում էր ինձ, թէ ինչպէս վատ է ազդել իւր մօր առողջութեան վրայ Գլուխովի վաճառումը, և ես չեմ զարմանում որ այդ պղտորեց նրա սիրտը...

Արդեօք բոլորովին սպառւել էին արդէն Անելկայի ոյժերը, թէ գուցէ իմ ասած սուտը, որ նա ստիպւած էր լուսթեամբ հաստատել, լցրեց առանց այն էլ արդէն լիքը դառնութեան բաժակը,—չը գիտեմ, բայց նա այդ րոպէին յանկարծ սկսեց անզուսպ կերպով լալ. նրա ամբողջ մարմինը հեկեկանքից ջրաձգաբար ցընցւում էր. հօրաքրոջս առաւ նրան իւր գիրկը ու երեխայի պէս սեղմեց կրծքին:

—Անեկա ջան, ասում էր նա, աչքիս լոյսը Դրա դէմ ինչ ծար կայ մեր ձեռքին... Ամեն բան Աստուծոյ կամքովն է լինում և վերջին փոթորկի ժամանակ կարկուտը իմ հինգ ազարակս փչացրեց, ես պան Խփաստովսիուն մի թթու խօսք անգամ չասացի:

—Զր գիտեմ ինչու այդ կարկուտի ու հինգ ազարակների յիշատակութիւնը երեւց ինձ մի այնպիսի անպատշաճ ու եսական բան և այնքան ոգորմելի՝ Անեկայի մի կաթիլ արտասուների համեմատութեամբ, որ զայրոյթս եկաւ հօրաքրոջս վրայ:

—Բանը ազարակներումը չէ, ասացի կոպիտ կերպով, —Անեկային տանջողը մօր հիւանդութիւնն է:

Ես հեռացայ կսկծահար սրտով, որովհետեւ զգում էի, որ տանջում եմ այն կնոջը, որին չէի փոխիլ ամբողջ աշխարհի հետ: Յաղթութիւնը կարծես տարայ ամբողջ դժի վրայ, և սակայն սիրտս սաստիկ տխուր է, որպէս թէ ապագայում ինձ սպասելիս լինէր ինչ որ անյայտ ու սարսափելի բան:

25 մայիսի

Այսօր երեք օր է անցել մեր վերջին խօսակցութիւնից: Անեկան չը կրկնեց իւր պահանջը, —կը նշանակի մնում եմ: Նա ինձ հետ քիչ է խօսում, աւելի շատ է փակւում իւր սենեակում, բայց ինձանից շատ էլ խոյս չի տալիս. վախենում է, որ եթէ այդպէս անի, կը գրաւի պառաւների ուշադրութիւնը: Ես աշխատում եմ նրա վերաբերմամբ լինել բարի, քաղցր ու հոգատար, բայց համը չեմ հանում, չեմ ձանձրացնում: Ուզում եմ նրան թւայ, որ սիրտս ինքն է իրան մատնում, բայց ես ձեռքիցս եկածն անում եմ սէրս թազցնելու համար: Նա պէտք է տեսնի, որ սէրս սաստկանում է, որովհետեւ արդարեւ շարունակ սաստկանում է: Անկարելի է, որ այդ նրա վրայ չազդէի: Ինչ լինում է լինի, բայց արդէն մենք ունենք մի ջոկ աշխարհ, որի մէջ երկուսիցս զատ ոչ ոք չկայ. ունենք ընդհանուր զաղտնիքներ, որոնք յայտնի չեն հօրաքրոջս ու պանի Յեւրիային: Երբ մենք խօսում ենք անտարբեր բաների մասին, երբ ուրիշների ներկայութեամբ ճիգ ենք թափում պահպանել արտաքուստ մեր հին յարաբերութիւնները, երկուսս էլ միակերպ զգում ենք, որ մեր սրտի խորքում բոլորովին ուրիշ բան է կատարւում:

վերջապէս ես այնպիսի խօսքեր ու հայեացքներ ունեմ, որ միայն նա է հասկանում Բանը այդ ընթացքը ստացաւ հանգամանքների շնորհիւ. և թէպէտ այդ կատարւեց աւելի Անելկայի կամքի հաստատել, քան նրա կամքի համաձայն,—այնուամենայնիւ այդ մեզ կապում է իրար հետ ժամանակը, ընտելացումը նրա կողմից և իմ կապում է իրար հետ ժամանակը, ընտելացումը նրա կողմից և որոնք օրէցօր մեզ աւելի ու աւելի ամուր կը կապեն իրար հետ Այդ աշխատանքը ապարդիւն կը լինէր միայն այն դէպքում, եթէ նա սիրելիս լինէր մարդուն Այն ժամանակ անշուշտ ես նրա մէջ ատելութիւն կը զարթեցնէի դէպի ինձ: Բայց անցեալը իմ կողմն է, իսկ ներկան Կրօնիկուն չի պատկանում Դրա մասին դատում եմ բոլորովին օրէնկալի կերպով, որպէս թէ մի երրորդ անձն լինէի, և միշտ գալիս եմ այն համոզմունքին, թէ նա իւր մարդուն սիրել չի կարող: Անելկայի դիմադրութիւնը ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ ներքին կռիւ մի արտակարգ մաքուր հոգու, որը ուխտադրու լինելու մասին մտածել անգամ չի ուզում: Բայց այդ կռիւ մէջ ոչ մի բան նրան նեցուկ չի լինում: Գալով ինձ, ես էլ ինձ չեմ խաբում: գիտեմ, որ դիմադրութիւնը երկարատե ու դժւար ընկճելի կը լինի: Ես պէտք է ուշքս միշտ վրաս պահեմ: պէտք է ամեն ինչ ընդգրկեմ մտքովս, ամեն բանի նկատմամբ ինքս ինձ պարզ հաշիւ տամ: պէտք է ցանցս այնքան նուրբ թելերից հիւսեմ, որ գրեթէ անտեսանելի լինեն: Ես չեմ կարող սեղմել ժամանակից առաջ կամ չափից դուրս ուժգին ոչ մի ստեղծ, բայց կ'աշխատեմ խուսափել սխալներից և չեմ դադարիլ մինչև որ ուզածիս պէս չը փոփոխեմ նրա հոգին: Վերջապէս եթէ բան է մի քանի սխալներ էլ անեմ, այդ սխալները կը բղխեն իմ սերից և յոյս ունեմ, որ հէնց այդ պատճառով իմ օգտին կը ծառայեն:

26 մայիսի.

Այսօր յայտնեցի Մնեստինսկուն, որ հաստատ վճռել եմ հօրս հաւաքածուները Վարչաւ փոխադրել: Այդ լուրը անկասկած նրանից կանցնի զանազան լրագիրների, որոնք ձեռաց իմ մտադրութիւնը կը հուշակեն իրրեւ մի մեծ քաղաքացիական սխրագործու-

Թիւն: Անեկան ակամայից կը համեմատի ինձ Կրօմիցկու հետ, և այդ համեմատութիւնը իմ օգտին կը լինի: Բացի այդ հեռագրեցի, որ ըստ կարելոյն շուտով ու առանձին ուղարկեն ինձ Սասսոֆերատօյի գլուխը:

Նախաճաշի ժամանակ դիտմամբ բոլորի մօտ ասացի Անեկային, որ հայրս այդ պատկերը նրան է կտակել: Անեկան շփոթեց, որովհետեւ իսկոյն գլխի ընկաւ, որ հայրս այն ժամանակ համարում էր նրան իւր ապագայ հարսը: Իսկապէս կտակի մէջ նրա անունը մինչեւ անգամ չի էլ յիշւած. գրւած է միայն՝ «Մադոննայի գլուխը» (Յէ այս ինչ) կտակում եմ ապագայ հարսին: Բաց հէնց դրա համար այդ պատկերը ուղղում եմ տալ Անեկային: Իսկ այժմ՝ այդ կտակի մասին չիշատակութիւնը մեր երկուսի սրտում զարթեցրեց չիշողութիւնների մի ամբողջ աշխարհ: Ես էլ հէնց մասամբ նրա համար խօսք գցեցի այդ կտակի մասին, որպէս զի ուղղէի Անեկայի միտքը դէպի այն անցած ժամանակները, երբ նա ինձ սիրում էր և կարող էր սիրել բոլորովին հանգիստ սրտով: Գիտեմ որ այդ ժամանակահանից մնացել է նրա սրտում և՛ սաստիկ դառնութիւն և՛ սրտադէին կարեկցութիւն դէպի ինձ: Այլապէս չի կարող լինել: Ես անդառնալի կերպով կորած կը լինէի նրա սրտի համար, եթէ չը լինէր այն խնդրքս, որով վերջին բոլորում դիմեցի նրան Մնեատինսկու միջոցով: Այդ հանգամանքը թեթեւցնում է իմ մեղքերը: Այդ բանի մասին միտք անելիս Անեկան պէտք է մտածի, որ ես ուղղում էի ամեն բան ուղղել, որ ես սիրում էի իրան, տանջում էի, զղջում էի ու զղջում եմ մինչև օրս, իսկ եթէ այժմ երկուսս էլ անբախտ ենք, այդ բանին ինքն էլ է նպաստել: Այդ տեսակ մտքերը պէտք է ստիպեն նրան ներել իմ մեղքերը, ցաւել անցեալի վրայ և հոգով զմայլել այն երջանկութեան պատկերներից, որ այժմ մեր «հանապազօրեայ հացը» կը լինէր, եթէ չը լինէին իմ մեղքերն ու նրա խստութիւնը:

Այժմ էլ նրա դէմքից նկատեցի, որ վախենում է այդ հոգեզմայլի տեսիլքներից և ուղղում է փարատել այդ տեսիլքները խօսելով անտարբեր բաների մասին: Հօրաքրոջս ուշ ու միտքը այն աստիճան զբաղւած է մօտակայ ձիարշաւով (որի ժամանակ նրա կարծիքով պետական մրցանակը մեր «Naughty-boys»-ն է տանելու),

որ նա ուրիշ ոչ մի բանի մասին չի կարող մտածել, ուստի Անել-կան նրա հետ սկսեց խօսել ձիարշաւի մասին: Բայց խօսում էր խօսած լինելու համար և ի հարկէ սաստիկ մտաշաղկերպով, ու դրա շնորհիւ մի քանի այնպիսի հարցեր տւեց, որ հօրաքոյրս չարացաւ և ի վերջոյ ասաց.

— Ինչպէս տեսնում եմ, որդիս, դու ձիարշաւի մասին ամենեւին զաղափար չունես:

Ես աչքերովս ասացի նրան. «Գիտեմ, որ դու այս բոպէիս ուզում ես խեղդել քո մէջ խօսող ձայնը, և նա ինձ այնքան լաւ հասկացաւ, որպէս եթէ միտքս խօսքով արտայայտած լինէի: Եւ յիշաւի համարեա հաւատացածեմ, որ ուշ ու միտքն էլ իմիս նման բոլորովին դրաւած է մեր փոխադարձ յարաբերութեամբ: Ամուսնութիւնից դուրս սիրոյ զաղափարը արդէն պատւաստւած է նրա հոգուն, բուն է դրել մէջը և ոչ մի բոպէ չի հեռանում նրանից: Անելկան պէտք է ապրի այդ զաղափարի հետ ու ընտելանայ նրան: Այդպիսի պայմաններում՝ մարդուն սիրող կնոջ սիրտն անդամ կարող էր սառչել: Զրի կաթիլը շարունակ կաթկթելով քարեր է ծաղում: Եթէ Անելկան ինձ գէթ մի փոքր սիրում է, թէկուզ միայն մեր անցեալը, նա ուղի-չուղի իմս կը լինի: Զեմ կարողանում հանգիստ կերպով դրա մասին մտածել, որովհետեւ բախտաւորութեան նախազգացումը ճնշում է ինձ:

Կան տեղեր, ուր ծովափը ծածկւած է ոտնասոց աւազով: Այն ճանապարհորդի համար, որ ոտը դրել է այդ աւազի վրայ, փրկութիւն չը կայ: Մէկ-մէկ ինձ թւում է, թէ իմ սէրը նման է այդ աւազին: Ես Անելկային քաշում եմ այդ աւազի վրայ, բայց ինքս էլ գնալով աւելի ու աւելի թաղւում եմ մէջը:

Երանի թէ միատեղ թաղւեինք:

28 մայիսի.

Հօրաքոյրս այժմ օրը վեց-ութ ժամ անց է կացնում իւր ազարակներից մէկում, Բուժանքում, որ Պոլշովից մօտ մի մղոն հեռաւորութիւն ունի և ուր նա ժամանակը կորցնում է «Naughtiboy»-ից հիանալու ու ձիերին վարժեցնող անգլիացի Վէրին վերահսկելու վրայ: Ես երէկ մօտ երկու ժամ այնտեղ էի: «Naughty-

boy»-ը ճիշտ որ յոյսեր տուող ձի է և զուցէ մրցելու ժամանակ շատ էլ «naughty» դուրս չը գալ: Սակայն ինձ ինչ այդ: Զանազան զործեր ստիպում են ինձ դնալ քաղաք, բայց սիրտս չի ուզում հեռանալ Պոլշովից: Պանի Յեկինան այժմ աւելի թոյլ է զգում իրան քան մէկ երկու օր առաջ: Զահէլ Խւաստը (ինչպէս անւանում է նրան հօրաքոյս) այդ ժամանակաւոր բան է համարում, և միայն պատւիրում է, որ շարունակ մէկն ու մէկս հիւանդի կողքին նստենք ու զբաղեցնենք նրան, թէ չէ խեղճ կինը սկսում է մտածել Դուխովի կորստի մասին և աւելի է խանգարում իւր նեարդերը: Ես աշխատում եմ զրեթէ որդիական հոգատարութեամբ վերաբերել նրան, որովհետեւ այդպիսով շահում եմ Անեկայի երախտագիտութիւնը և սովորեցնում եմ նրան համարել ինձ ամենամօտ մարդ: Ել առաջւան քէնը չը կայ սրտումս դէպի պանի Յեկինան,—նա չափազանց անբախտ է դրա համար, և բացի այդ սկսում եմ սիրել Անեկայի բոլոր ազգականներին, — բոլորին, բացի մէկից: Երէկ ու այսօր մի քանի ժամ անցկացրի հիւանդի մօտ Անեկայի ու Խւաստի հետ: Մենք կարդում ու խօսում էինք: Պանի Յեկինան գիշերները չի քնում և որովհետեւ բժիշկը նրան խորալ չի տալիս, ցերեկները երկար խօսակցութիւնից յետոյ սովորաբար քունը տանում է ու խոր քնում է և— տարօրինակ բան է՝ զարթնում է միայն այն ժամանակ, երբ մենք լուծւում ենք ու սենեակում խաղաղութիւն է սկսում տիրել: Այդ պատճառով մենք առանց նրա վրայ ուշ դարձնելու շարունակում ենք կարդալ ու խօսել: Այսօր էլ այդպէս եղաւ: Եթէ բժշկի ներկայութիւնը չը լինէր, ես կը կարողանայի բոլորովին ազատ կերպով խօսել Անեկայի հետ:

Ի դէպ. այս քանի օրերս լրագիրներում տեղեկութիւն էր տպւած գեղեցիկ պանի Կորիցկայի ապահարգանի զործի վախճանական դատաւարութեան ու վերջաւորութեան մասին: Ամբողջ Վարշաւան սաստիկ հետաքրքրւում է այդ զործով, մանաւանդ հօրաքոյս, որ Կորիցկու հեռաւոր ազգականն է: Ես վճռեցի իսկոյն օգուել յարմար առիթից ու պատւաստել Անեկայի հոգուն մի քանի մինչ օրս նրան խորթ գաղափարներ:

—Հօրաքոյրը,—ասացի ես խորին համոզմունքի տոնով,— անի-

բաւացի կերպով է զայրանում պանի Կորիցկայի վարմունքից: Իմ կարծիքով նա վարւում է իբրեւ խելօք ու ազնիւ կին: Մարդու կամքը վերջանում է այնտեղ, ուր սկսւում է սէրը, — մինչև անգամ հօրաքոյրն էլ պէտք է համաձայնի դրան: Եթէ պանի Կորիցկան սիրում է ուրիշին, այն ժամանակ նրան ուրիշ ոչինչ չի մնում անել, եթէ ոչ բաժանել մարդուց: Գիտեմ ինչ կասէր հօրաքոյրը և հաւանօրէն ինչ մտածելիս կը լինես այս բոպէին դու, Անեկա, կուգես՝ ասեմ, — դու երևի կարծում ես թէ նրան մնում է կատարել իւր պարտաւորութիւնը, — չէ:

— Ես կարծում եմ, որ դու էլ նոյն կարծիքին ես, — պատասխանեց Անեկան:

— Անկասկած, Հարցը միայն նրանումն է, թէ ինչ է պարտաւոր անել պանի Կորիցկան:

Ձը դիտեմ ինչու երիտասարդ բժիշկը յայտնեց այդ ժամանակ, որ ինքը կամքի ազատութիւն չի ընդունում: Սակայն յետոյ նա սկսեց ուշադրութեամբ լսել, որովհետեւ դուրն էր գալիս իմ հայեացքների համարձակութիւնը:

Իսկ ես զարմացքի արտայայտութիւն տեսնելով Անեկայի երեսին, շարունակեցի.

— Ի՞նչը կարող է աւել վայրենի լինել և աւելի հակառակ բնութեանը, քան պահանջելը որ և է մարդուց, որ նա աւելի սիրածին զոհի պակաս սիրածի հոմար: Զանազան դաւանութիւններ կարող են որքան ուղէք հակառակ լինել միմեանց, բայց նրանց բոլորի բարոյագիտութիւնը միանման է, և ամուսնութիւնը այդ բարոյագիտութեան համաձայն պէտք է հիմնւած լինի սիրոյ վրայ: Ուրեմն ի՞նչ է ամուսնութիւնը: Կամ մի անխախտելի ու իսկապէս առբբ բան է, եթէ հաստատւած է այդպիսի հիմքի վրայ, կամ թէ, հակառակ դէպքում, բարոյականութեան ու կրօնի հակառակ մի պայմանադրութիւն, որ, իբրեւ անբարոյական բան, պէտք է լուծւի: Ուրիշ խօսքով՝ կնոջ պարտաւորութիւնները պէտք է բղխեն զգացմունքից և ոչ թէ մի շարք աւել կամ պակաս հանդիսաւոր ծիսակատարութիւններից, որոնք ինքն ըստ ինքեան լոկ ձևականութիւնների մի շարք են: Այս ասելուս պատճառն այն է, որ ես այն մարդկանցիցն եմ, որոնք էութիւնը ձևից բարձր են դասում: Գի-

տեմ, որ ռուստադրութիւնն խօսքը շատերին սարսափեցնում է: Բայց մի՛ խաբէք ձեզ, թէ կինը ուստադրութ է դառնում միայն այն ժամանակ, երբ թողնում է մարդուն: Նա ուստադրութ է, և կատարեալ ուստադրութ, արդէն այն բոլորին, երբ զգում է, որ մարդուն այլ ևս չի սիրում: Ինչ կը պատահի, ինչ չի պատահիլ այնուհետեւ,—այդ կախած է միայն նրա արամաքանօրէն վարւելու ընդունակութիւնից, նրա անվեհերութիւնից և նրանից, թէ արդեօք նրա սիրտը ընդունակ է թէ ոչ՝ սիրելու: Պանի Կորիցկան այն մարդուն, որի համար այժմ այրաթող է լինում, սիրելիս է եղել նախ քան իւր այժմեան ամուսնու հետ պսակելը, և նրան չի առել միմիայն զանազան թիւրիմացութիւնների շնորհիւ, միմիայն այն պատճառով, որ նրա խանդոտութիւնից բղխած վարմունքը սխալմամբ անտարբերութեան նշան է համարել: Պանի Կորիցկայի գլխաւոր սխալը դրանումն է եղել, բայց եթէ այժմ նա ուզում է այդ սխալն ուղղել, եթէ հասկացել է, որ իրաւունք չունի սիրած անձին զօհել չը սիրածի համար, և որ իւր պտրուակութիւնն է վարել ոչ ընդունւած պատշաճի, այլ իւր զգացմունքի համաձայն, դրա համար նրա վրայ կարող են յարձակւել միմիայն փարիսեցիներն ու նախապաշարմունքից կուրացած մարդիկ:

Իմ ասածի մէջ որքան որ ստութիւն կար, նոյնքան էլ անկեղծութիւն կար: Գիտէի որ հօրաքոյրս կը մեռնէր ու չէր համաձայնիլ այն թէօրիային, թէ կամքը վերջանում է այնտեղ, ուր սկսում է սէրը, բայց դիտմամբ այդպէս ասացի, որպէսզի այդ ճշմարտութիւնը Սենկային ներշնչէի իբրեւ ամեն կասկածից բարձր ճշմարտութիւն: Գիտէի որ պանի Կորիցկան մի թեթեւամիտ կին է, որի համար չարժի առաջ քաշել սկզբունքների ծանր թնդանօթները. վերջապէս նրա առաջնայ սիրոյ պատմութիւնը հնարեցի նմանութիւնը աւելի կատարեալ դարձնելու համար: Ընդհակառակը բոլորովին անկեղծ էի, երբոր խօսում էի սէրից բղխող իրաւունքների ու պարտաւորութիւնների մասին: Ուրիշ հարց է, որ թերեւս ես այդքան անկեղծօրէն համոզւած չը լինէի, թէ այդ թէօրիան ճիշտ է, եթէ որ նա ինձ այդ աստիճան ձեռնտու չը լինէր, բայց մարդս միշտ սուրյեկտիւ է, մանաւանդ այն մարդը, որ կասկածով է վերաբերւում բոլոր օբյեկտիւ ճշմարտութիւններին:

Ես խօսում էի իմ օգտին և չիմար կը լինէի, եթէ խօսէի ինձ դէմ: Ես համոզւած էի, որ Անեկային ծանօթացնելով այդ գաղափարների հետ, արագացնում եմ ինձ համար ցանկալի էությունների նրա հոգու մէջ, որովհետեւ այդ գաղափարները կարող են նրան աւելի համարձակ դարձնել ու հնարաւորութիւն տալ իւր խղճի առաջ արդարանալու ի նկատի ունենալով նրա սաստիկ տպաւորւող բնաւորութիւնը, ես եմ թաղրում էի, որ պատւաստոս գոնէ մասամբ կը բռնի: Եւ չիրաւի նա ինձ շատ լաւ էր հասկանում ու պարզ տեսնում էի, որ իմ իւրաքանչիւր խօսքը շարժում է նրա նեարդերը, ինչպէս կ'նոնտոցը՝ քնարի լարերը: Որքան ես խօսում էի, այնքան նրա դէմքը աւելի ու աւելի վառ կարմիր պղտորով էր ծածկւում: Նա մի քանի անգամ ձեռքը դրեց բորբոքած թշերին, կարծես ուզելով այդպիսով հովացնել երեսը և ի վերջոյ երբ խօսքս վերջացրի, ասաց.

—Ապացուցել կարելի է ամեն բան, բայց երբոր մարդ վատ բան է անում, խիղճը միշտ ասում է՝ վատ բան է, և անհնար է լինում համոզել, թէ լաւ բան է:

Երիտասարդ Խլաստովսկին երեւի այդ ժամանակ մտածում էր, թէ Անեկան բոլորովին զուրկ է փիլիսոփայական կրթութիւնից. սակայն ես, խոստովանում եմ, առաջին բոսիւնին այնպիսի բան զգացի ինչպէս եթէ օրինակ սրախաղութեան ժամանակ սրիս ծայրը դէմ առնէր պատին: Անեկայի պատասխանը իւր պարզութեամբ ու դոգմատիկականութեամբ չիք դարձրեց իմ բոլոր եզրակացութիւնները: Որովհետեւ եթէ այն սկզբունքը, թէ կամքը վերջանում է այնտեղ, ուր սկսւում է սէրը, կարող է վերջ ի վերջոյ կասկածի ենթարկւել, բոլորովին ակներեւ ու աներկբայելի ճշմարտութիւն է ընդհակառակը, թէ ուր սկսւում է դոգման, դաւանանքը, այնտեղ վերջանում են բոլոր դատողութիւնները: Կանայք ընդհանրապէս և լեհուհիք մասնաւորապէս մինչև այն ժամանակ են համաձայնում տրամաբանութեանը, քանի որ տրամաբանութիւնը իրանց համար վտանգաւոր չի դարձել: Հէնց որ վտանգ են տեսնում, իսկոյն պատուարւում են պարզ հաւատալիքների և քրիստոնէականի (КАТОЛИЧНОСТЬ) հրահանգների ամբողջ պարիսպներում, որ կործանել կարող է միմիայն զգացմունքը, ըստ որում դատողութիւնը նրանց դէմ անզօր

է: Այդ՝ կանանց թուլ և միեւնոյն ժամանակ զօրեղ կողմն է, որովհետեւ նրանց մտածողութիւնը կորովի կողմից դրա շնորհիւ ստոր է տղամարդկանց մտածողութիւնից, բայց միւս կողմից նրանց սրբութիւնը նոյնպէս դրա շնորհիւ որոշեալ պայմաններում կարող է անյաղթելի լինել: Սատանան միայն այն դէպքում կարող է կնոջ անկման պատճառ դառնալ, եթէ նրան սիրահարեցնի,—իսկ եթէ ուզենայ դատողութեամբ ազդել, ձեռքիցը ոչինչ չի զալ, թէկուզ և բացառաբար արդարութիւնը նրա կողմը լինի:

Այդպիսի խորհրդածութիւններ սաստիկ վնասեցին ինձ: Ինձ թւում էր, թէ ինչ շէնք էլ շինեմ, թէկուզ ամենանուրբ կերպով ու ամենատաժանակիր աշխատանքով, Անեկան կը քանդի մի հատիկ բացականչութեամբ՝ «վատ բան է, խիղճս դրան դէմ է»: Եւ այդ բացականչութեան առաջ ես անզօր կը լինեմ: Բացի այդ ես սաստիկ զգոյշ պէտք է վարեմ, որպէս զի չը վախեցնեմ նրան այն գաղափարների ծայրայնղ համարձակութեամբ, որ աշխատում եմ պատւաստել նրան, ու չը խորշեցնեմ նրան ինձանից:

Եւ սակայն չեմ կարող բոլորովին ձեռք քաշել և՛ այդ տեսակ նկրտումներից: Նրանք երբէք չեն կարող գլխաւոր դեր խաղալ Անեկայի հոգին նւաճելու գործում,—խօսք չունեմ: Բայց կարող են խաղալ օժանդակիչ դեր և արագացնել գործի վախճանը: Նրանք ոչ մի օգուտ չեն ունենալ միայն այն դէպքում, եթէ նա ինձ չի սիրում: Եթէ այդպէս լինէր, այդ իմ կողմից սարսափելի սխալ կը լինէր, բայց այն ժամանակ էլ հարցը այս կամ այն կերպ կը լուծւէր:

29 մայիսի ¹⁾

Այսօր չը գիտեմ ինչու մտայ սեղանատուն ու տեսայ, որ Անեկան աթոռի վրայ կանգնած սարքում է պատի ժամացույցը: Այն բոլորին, երբ նա, սլաքը տեղը դնելու համար, բարձրացաւ կանգնեց մատների ծայրի վրայ, աթոռը տակին շարժւեց: Ես հագիւ ժամանակ դտայ բացականչելու «վայր կընկնես» ու զրկելով

¹⁾ Այս կտորն էլ ուսուերէն թարգմանութեան մէջ բաց է թողնւած: Մանօթ. թարգմ.

նրան գրեցի գետին: Մի վայրկեանաչափ ես սեղմում էի կրճքիս այդ սիրելի մարմինը. իջնելիս նրա մազերը քսւում էին երեսիս և ես դէմքիս վրայ զգում էի նրա շնչառութիւնը: Գլուխս սկսեց այնպէս պտոյտ գալ, որ ստիպւած էի բռնել աթոռի մէջքից, որպէս զի վայր չ'ընկնէի, — և նա այդ տեսաւ: Նա զիտէ, որ ես նրա վրայ գծւած եմ: Այսօր այլ ևս չեմ կարող գրել:

30 մայիսի.

Այսօր ամբողջ օրը ինձ համար թունաւորւեց, որովհետև Անելկան էլի առաւօտեան նամակ ստացաւ Կրոմիցկուց: Լսեցի, որ հօրաքերոջս ասում էր, թէ, ինչպէս գրում է, ինքն էլ չը գիտէ, թէ երբ կը կարողանայ գալ, — գուցէ շուտով, գուցէ և երկու ամսից յետոյ: Երեակայել անգամ չեմ կարողանում, թէ ինչպէս պէտք է տանեմ նրա ներկայութիւնը Անելկայի մօտ: Երբեմն ինձ թւում է, թէ ինչ անեմ-չանեմ՝ չեմ կարողանալ տանել: Յոյսս միմիայն հանգամանքների յաջողակ բերմունքի վրայ է, որ կարող է նրա գալուստը ուշացնել: Խաւստովսկին ասաց, որ պանի Յելինան, հէնց որ ոյժերը ներեն, պէտք է գնայ Գաշտէյն: Այդ այնքան հեռու է Բաքուից, որ իմ կարծիքով Կրոմիցկուն աշխարհի ծայրը կը թւայ: Իսկ ես կերթամ, երկինքը վկայ, կերթամ: Ինչ հիանալի բան է մտածել Խաւստովսկին, հիանալի՝ թէ ինձ համար և թէ պանի Յելինայի համար, որին այնտեղի լողարանները արդարև կարող են առողջացնել: Ես էլ սաստիկ տանջւել՝ յոգնել եմ, պէտք ունեմ լեռնային օդ ծծելու և աւելի ևս Անելկայի մօտ լինելու: Վաղը կը գնամ Վարշաւա ու կը հեռագրեմ լողարանների վարչութեանը, որ տիկիներին համար բնակարան վարձեն: Եթէ յանկարծ բոլոր բնակարանները վարձւած լինեն, պատրաստ եմ ամբողջ ամառանոց գնել: Երբ որ պանի Յելինան խօսում էր այն նեղութիւնների ու հոգսերի մասին, որ քաշելու է Անելկան, եթէ Գաշտէյն գնալու լինեն, ես ասացի՝ «Այդ ինձ թողէ՛ք, ես կանեմ», — ու յետոյ դառնալով դէպի Անելկան աւելցրի ցած ձայնով՝ «Ամեն բան այնպէս կը կարգադրեմ, ինչպէս իմ մօրս համար կանէի»: Ցեանում էի, որ պանի Յելինան, որ օրէցօր աւելի ու աւելի թերահաւատութեամբ է վերաբերւում Կրոմիցկու միլիոններին, վախենում է՝ այնտեղ կե-

Նալը շատ թանկ նստացնեմ իրանց վրայ, բայց ես արդէն ինձ ու ինձ վճռել եմ նրանց շինծու պայմանագիր ցոյց տալ, որ մինչև օրս ծպտուն անգամ չեմ հանել, թէ ես էլ մտադիր եմ գնալ Գաշտէյն։ Ուզում եմ գործը այնպէս վարպետութեամբ տանել, որ հօրաքոյրս ինքը ինձ առաջարկի գնալ և յոյս ունեմ, որ կը ջաջողեցնեմ այդ, որովհետեւ նա ոչնչից չի կասկածում։ Գրեթէ համոզւած եմ, որ հէնց որ յայտնեմ, թէ ուզում եմ ամառը մի որ է լեռնային տեղ գնալ ու սկսեմ որոնել թէ որտեղ է յարմար դրա համար, հօրաքոյրս կասի ինձ՝ «Յեղինայի ու Անեկայի հետ գնա. թէ քեզ համար ուրախ կը լինի թէ նրանցնա Գիտեմ, որ Անեկան այդ որ լսի կը սարսափի, բայց գուցէ և սրտի խորքումը դանկի մի խորշ, որ ուրախանայ այդ բանից։ Գուցէ միտքը դաչ Կորդիանի հետեւեալ տողը» — «Ամեն տեղ ես, — ինձնից վեր, իմ շուրջս և իմ մէջն։ Արդարեւ իմ սէրը նրա չորս բոլորքը կախարդւած շրջան է կազմում։ շրջապատում է նրան, կապում է նրան իւր հետ, զրաւում է դէպի ինքը, աշխատում է սողոսկելով մանել նրա սիրտը, ընդունելով հոգատարութեան կերպարանք դէպի նա և նրա մայրը, ընդունելով կերպարանք այնպիսի ծառայութիւնների, որ նա մերժել չի կարող, եթէ չի ուզում բանալ մօր աչքերը ու ցոյց տալ թէ ինչ է կատարւում նրանից ծածուկ և աչդպիսով աւելի վատացնել նրա վիճակը. թափանցում է նրա հոգու մէջ իբրեւ երախտագիտութիւն դէպի ինձ և իբրեւ կարեկցութիւն դէպի իմ չարաչար տանջանքները. վերջապէս դադար չի տալիս անցեալի չիշողութիւններով։

Առաւօտից մինչև երեկոյ Անեկան լսում է միմիայն գովասանքներ իմ մասին. հօրաքոյրս, ինչպէս միշտ, խելքամաղ է լինում ինձանից, երիտասարդ Խաւստովսկին, աշխատելով ցոյց տալ թէ ինչ աստիճան անկողնապահ ընդունակ են լինել իւր կուսակցութեան մարդիկ, պնդում է, թէ ես բացառութիւն եմ կազմում իմ «փտած շրջանում», քննում է պանի Յեղինան, — մինչև անգամ նրա համակրութիւնն էլ եմ զրաւելւ Այն աստիճան սրտագին կարեկցութեամբ եմ վերաբերւում նրան, որ նա այժմ ինձ — շատ կարելի է ակամայից — սիրում է, — և հաւատացած եմ, սրտի խորքումը ցաւում է, որ ես Անեկայի ամուսինը չեմ։ Մի խօսքով կարծես Անեկ-

կային շրջապատող մարդիկ ու բնութիւնը խօսք են կապել՝ նրան սէր ներագդել (ВНУЖИТЬ):

Իսկ դու հոգոյս հատոր, միթէ կարող ես դիմագրել այդ բոլոր ոյժերին: Ե՛րբ պէտք է զատ ինձ մօտ ու ասես ինձ՝ «էլ չեմ կարողանում դիմանալ» — առ, քոնդ եմ, որովհետեւ սիրում եմ քեզ:

Վարչաւա, 31 մալիսի.

Պանի 1....ն, այստեղի բարեգործական ընկերութիւններից մէկի խնամակալուհին, խնդրել է Վլարային մի կոնցէրտ էլ այդ ընկերութեան օգտին տալ: Վլարան մերժել է պատճառ բերելով այն, որ զբաղած է մի մեծ երաժշտական երկասիրութիւն՝ յօրինելով, շրի համար իրան անհրաժեշտ է կատարեալ մոսկօր կետրոնացումն: Սակայն պանի 1....ին գրած նամակին, որ կարող է քաղաքավարի բացասութեան օրինակ համարւել, կցել է այնքան գումար, որքան ստացւել էր իւր առաջին կոնցէրտից: Դժւար չէ երեւկայել, թէ ինչ տպաւորութիւն գործեց Վարչաւայում նրա այդ վարմունքը: օրագիրները մինչև այժմ դեռ՝ երկար ու բարակ յօդածներ են գրում դրա մասին, երկինք հասցնելով արտիստոհոն ու նրա մեծահոգութիւնը: Ինչ խօսք, որ նրա յիշաւի հարուստ հօր կարողութիւնը օրագիրների էջերում եռապատկւել, քառապատկւել է: Ձը գիտեմ որտեղից է հասարակութեան մէջ լուր ասարածւել, թէ Վլարան պատկուած է ինձ հետ: Գուցէ այդ զրոյցներին առիթ է տւել մեր վաղուցւան ծանօթութիւնն ու մտերմութիւնը և նրա միլիոնների մասին պոտող չափազանցած լուրերը: Այդ որ իմացայ՝ սկզբում մի քիչ չարացայ, բայց միտք արեցի ու տեսայ, որ աւելի լաւ է այդ զրոյցների առաջը չառնեմ, որովհետեւ նրանց շնորհիւ իմ յարաբերութիւնը դէպի Մեկկան ամենայն կասկածներից զերծ կը մնայ:

Երբ որ այսօր կէսօրեայ ընդունելութեան ժամին Վլարայի մօտ էի, առաջինը մօտեցաւ ինձ պանի Կորիցկան սաստիկ սատանայ դէմքով և երաժշտական աշխարհին ու մեր Վարչաւեան high — life-ին պատկանող մի քանի անձերի մօտ բարձրաձայն ասաց:

— Կուգէն, այն ով է դիցարանութեան մէջ, որ չը կարողացաւ դիմանալ սիրէնայի երգերին:

— Ոչ դք չը դիմացաւ, կուզինա, — պատասխանեցի ես, — բացի Ողիսևսից, բայց նա էլ դիմացաւ միայն այն պատճառով, որ առաջուց պատուիրել էր կապել իրան կայմից։

— Իսկ դու այնքան հեռատեսութիւն չես ունեցել։

Ներկայ եղողներից մի քանիսը կծեցին շրթունքները, սպասելով իմ պատասխանին, ուստի պատասխանեցի.

— Երբեմն Կորիցկան, չը նայելով իւր վերին աստիճանի անձնախտահութեանը, շփոթւեց, իսկ ես տարայ այն փոքրիկ յաղթութիւններից մէկը, որոնց մասին սալոններում խօսելիս միշտ մէջ են բերում ւկացիներ քարին դէմ առաւ առածը։

Ուզում են խօսեն, ուզում են չը խօսեն թէ ես պսակում եմ Կլարայի վրայ, ամենեւին հոգս չէ ու մինչև անգամ այն պատճառներով, որ ես արդէն չիշեցի, ուրախ կը լինեմ, որ խօսեն։ Բայց ամենեւին չէի սպասում, որ իմ աչցելութիւնս կարող էր վերջանալ անախորժ կերպով շնորհիւ նոյն իսկ Կլարայի։ Երբոր բոլորը ցրեցին և միայն ես ու Մեատինսկին մնացինք, Կլարան սկսեց ածել մեզ համար իւր նոր յօրինած կոնցէրտը, որ այնքան հիանալի էր, որ մենք խօսք չէինք զսոսում ըստ արժանոյն գովելու։ Խնդրեցինք որ վերջաւորութիւնը նորից ածի. նա կրկնեց ու յանկարծ ասաց.

— Այս մնաս-բարեն է. չէ որ աշխարհումս ամեն բան վերջանում է հրաժեշտի ողջոյնով։

— Զը լինի՞ դիտաւորութիւն ունէք մեզնից հեռանալու, — հարցրեց Մեատինսկին։

— Ամենաշատը տաս օրից յետոյ պէտք է լինեմ Ֆրանկֆուրտում, — պատասխանեց Կլարան։

Նա որ այդ ասաց, Մեատինսկին դարձաւ դէպի ինձ.

— Ինչ կ'սես դրա առթիւ, դու, որ Պլեշովում մեզ յոյս էիր տալիս, թէ օրիորդը ընդ միշտ կ'ը մնայ այստեղ։

— Ես դարձեալ կրկնում եմ, որ օրիորդի չիշատակը միշտ անմոռաց կը մնայ այստեղ։

— Ես էլ այդպէս հասկացայ այն ժամանակ, — պատասխանեց Կլարան միամիտ համակամոլութեամբ։

— Իսկ իմ բարկութիւնս եկաւ թէ ինձ վրայ և թէ Մեատինսկու ու Կլարայի վրայ։ Ես ոչ այնքան ունայնամիտ եմ, ոչ էլ

այնքան չիմար կամ վատահոգի, որ ամեն մի յաղթանակ տանելիս ուրախութիւնից զժւեմ. ուստի այն միտքը, թէ Կլարան իսկապէս կարող է սիրահարուած լինել ինձ վրայ ու տածել անհիմն յոյսեր, անասելի տհաճութիւն պատճառեց ինձ: Ես գիտէի, որ նա տածում է դէպի ինձ մի անորոշ զգացմունք, որ որոշեալ պայմաններում կարող էր շատ սաստիկ զարգանալ, բայց չէի սպասում, թէ այդ զգացմունքը համարձակութիւն ունենար որ և է բան պահանջել ու որ և է բան ակնկալել: Յանկարծ մոքովս անցաւ, թէ Կլարային ամենեւին անհրաժեշտ չէ գնալ և նա միայն նրա համար խօսք գցեց գնալու մասին, որ տեսնի, թէ ինչպէս կընդունեմ ես այդ լուրը: Այդ պատճառով ես աշխատեցի որքան կարելի էր սառը ընդունել: Դէպի Անեկան զգացած սէրիս նման սէրը պէտք է սովորեցնի սիրտս կարեկցութեան, սակայն Կլարայի տխրութիւնն ու գնալու մասին չիշատակութիւնը ոչ միայն չը յուզեցին սիրտս, այլ և թւացին ինձ անամօթ յաւակնութիւն ու վիրաւորանք իմ վերաբերմամբ:

Ինչպէս ի հարկէ ոչ նրա անտոհմիկ լինելու պատճառով: Ես շատ հեռու եմ այդ տեսակ հայեացքներից: Ոկզբում ես ինքս էլ չէի կարողանում ինձ համար պարզել դրա պատճառը, բայց այժմ բացատրում եմ այդ տարօրինակ երևոյթը նրանով, որ ես պատկանում եմ Անեկային, պատկանում այն աստիճան բացարձակօրէն ու օտարամերժօրէն, որ ինձ թւում է թէ ամեն մի կին, որ պահանջում է ինձնից թէկուզ սրտիս միմիայն մի զարկ, դրանով իսկ ձեռնամուխ է լինում Անեկայի սեփականութեանը: Այդ բացատրութիւնը գոհացնում է ինձ:

Անտարակոյս շատ սրտազին ցնաս բարե կասեմ Կլարային, երբ որ արդէն վազոնումը լինենք, բայց գնալու մասին այդ կանխաժամ ազդարարութիւնը սիրտս լցրեց տհաճութեամբ: Ա՛խ, երեւի միայն Անեկային է ներելի անպատիժ կերպով զալարել իմ ջգերս: Երբէք այն աստիճան տժգոհութեամբ ու կրիտիկաբար նայած չը կամ Կլարայի վրայ, որքան այդ բոպէին: Այդ ժամանակ առաջին անգամը նկատեցի, որ նրա լիքը մարմինը, նրա թափանցիկ կաշին, թուխ մազերը, կապուտակ ու չափից վեր դուրս պրծած աչքերը և բաց գոյն շրթունքները, մի խօսքով նրա ամ-

բողջ գեղեցկութիւնը յիշեցնում է հարեմական հուրիններին պատկերացնող անճաշակ նկարները կամ որ աւելի վատ է՝ միջնակարգ հիւրանոցի իւղանկար պատկերները։ Նրա մօտից դուրս եկայ ամենալատ տրամադրութեամբ և ուղղակի գնացի զբաղմանոց, ուր ուզում էի մի քանի գիրք ընտրել Անեկայի համար։

Մի շարաթ կը լինէր որ մոռածում էի թէ ինչ տայի նրան կարդալու։ Զէի ուզում զանց առնել և այդ միջոցը, սակայն իսկապէս շատ էլ կարեւորութիւն չեմ տալիս նրան, որովհետեւ շատ դանդաղ է ներգործում։ Բացի այդ նկատել եմ, որ մեր կանանց համար, որոնց երեակայութիւնը շատ աւելի բուռն է քան տեմպերամենտը, գիրքը միշտ մի տեսակ անիրական բան է մնում։ Եթէ մինչև անգամ սաստիկ տպաւորւող կնոջ ձեռք է ընկնում գիրքը, էլի ամենալաւ դէպքում այն հետեանքն է ունենում միայն, որ այդպիսի կնոջ գլխում մի առանձին, անմարմին և գործնական կեանքի հետ ոչ մի կապ չունեցող աշխարհ է ստեղծում։ Մեր կանանցից գրեթէ ոչ մէկի գլխովը չի անց կենալ, թէ զբոսից քաղած զաւարտները կարելի է իրագործել անձնական վարմունքի մէջ։ Ես համոզւած եմ, որ եթէ մի որ և է մեծ ու հռչակաւոր հեղինակ աշխատէր ապացուցանել Անեկային, թէ օրինակ հոգու ու մտքի մաքրութիւնը կնոջ համար ոչ միայն աւելորդ բան է, այլ և բարոյական տեսակէտից ուղղակի դատաւարտելի, — և որ աւելին է, — եթէ նա այդ մի որ և է հրաշքով ապացուցանէր, Անեկան այն կարծիքին կը լինէր, թէ այդ սկզբունքը կարող է ճիշտ լինել ամբողջ աշխարհի վերաբերմամբ, ի բաց առած իրան։

Ամենաշատը որ կարող եմ սպասել, այդ այն է, որ նպատակայարմար զբոսի ընթերցումը կը սովորեցնի Անեկային մի տեսակ մտքի զգացմունքների ազատութեան։ Ասեմք, իսկապէս ասած, զրանից աւելի էլ ոչինչ չեմ ցանկանում։ Սիրելով նրան բոլոր հոգով, ես փափագում եմ միայն, որ նա էլ փոխադարձաբար սիրի ինձ, հնարքներ եմ փնտռում զրա համար, ոչ մի հնարք զանց չեմ առնում և աւել ոչինչ։ Ես որ երբէք ինքս ինձ չեմ խտրում, բացարձակ ասում եմ ինձ ու ինձ, — ցանկանում եմ Անեկային հասցնել այնտեղ, որ նա մարդուն զոհի ինձ, բայց չեմ ուզում նրան ոչ փչացնել, ոչ էլ անառակացնել։ Թող ոչ ոք չասի ինձ, թէ

այդ երկու բանը իրար բացասում են և թէ ասածս սովորաբար թիւն է. իմ մէջ աւանց այդ էլ մէկ սկեսպտիկ դե կայ, որ զլուխս տանում է ամեն րոպէ կրկնելով՝ քեզ համար ես թէօրիա կազմում. անհաւատարմութեան շաւիղը ապականութեան շաւիղ է. եթէ քեզ աւելի ձեռնտու լինէր, դրան հակառակ թէօրիա կը կազմէիր: Դժուար է ասել, թէ որքան տանջանք է պատճառում ինձ այդ Բայց ահա թէ ինչ եմ պատասխանում իմ դեին, — Էականակ թէօրիաներին էլ կարող էի նմանապէս կասկածով վերաբերել. ես մտածում — գործում եմ, ինչ որ հնարաւոր է գտնել ի պաշտպանութիւն եմ սիրահարութեան, որովհետեւ այդ իմ բնական իրաւունքն է. Երկրորդ աւելի ևս վեհ բնական իրաւունք է սիրոյ զգացմունքը: Զգացմունքները կամ վատթար ու գոեհկական են լինում, կամ վեհ ու արտակարգ: Այն կինը, որ հետեւում է վեհ զգացմունքի ձայնին, չի կորցնում հոգու ազնւութիւնը, թէպէտեւ արամբի լինի: Այդպիսի վեհ, բացառիկ սէր եմ տեսնում ես զարթեցնել Անել-կայի սրտում և այդ պատճառով կարող եմ ասել, որ չեմ ուզում նրան փշացնել կամ անառակացնել:

Ասենք այդ ներքին ընդդիմախօսութիւնները ոչինչ նշանակութիւն չունեն: Եթէ մինչև անգամ բոլորովին անկասկածելի լինէր ինձ համար, թէ վատ եմ անում, եթէ ոչ մի յաղթական պատասխան չը գտնէի էլ տալու իմ դեին, այնու ամենայիւ չէի դադարիլ սիրելուց և դարձեալ կը հետեւէի աւելի զօրեղ ոյժին, այսինքն կը վարէի այնպէս, ինչպէս կը հրամայէր ինձ կենդանի զգացմունքս և ոչ այնպէս, ինչպէս կը հրամայէին վերացական դատողութիւններս:

Բայց ժամանակակից ինքնազննող ու չափից վեր ինքնազննած մարդկանց իսկական անբախտութիւնն այն է, որ նրանք չը հաւատալով անալիզի հետեանքներին, միևնոյն ժամանակ անընկճելի պահանջ են զգում քննել իրանց հոգու բոլոր շարժումները: Այդպէս եմ և ես: Բաւական ժամանակից ի վեր ինձ հանգիստ չի տալիս այն հարցը, թէ ինչպէս է, որ ես, որի էութիւնը ամբողջապէս դրաւած է սէրով, կարողանում եմ այն աստիճան յուշառ լինել, այնպէս կշռադատել այն բոլոր միջոցները, որոնք կարող են ինձ նպատակիս հասցնել, այնպէս պարզ հաշիւ եմ տալիս ինքս ինձ այդ միջոցների մասին, որպէս թէ այդ բոլորը անելիս լինէի բո-

լորովին սառը սրտով, կամ աւելի ճիշտ ասած՝ որպէս թէ մի ուրիշը այդ անելիս լինէր իմ տեղակալ:

Ահա թէ ինչ կարող եմ դրա վերաբերմամբ պատասխանել: Նախ և առաջ՝ արդի մարդս միշտ իւր հոգու մի մասը ազատ է պահում, որպէս զի զործ զնի ֆնացեալ մասերը դիտելու համար: Բացի այդ՝ զգացմունքի այդ արտաքուստ ստունարիւն և խորհրդածութիւններով, հաշիւներով, նոյն իսկ մեքենայութիւններով լի ժիր գործունէութիւնը իսկապէս ուղիղ յարաբերական է նոյն զգացմունքի բարեխառնութեան աստիճանին: Որքան ջերմ է այդ զգացմունքը, այնքան աւելի է սառը դատողութեանը լարել տալիս ոյժերը իրան ծառայելու համար: Դարձեալ կրկնում եմ, մարդիկ զուր են սիրոյ աչքերը կապւած երեակայում: Սէրը չի ճնշում մարդու դատողութիւնը, ինչպէս որ չի ճնշում սրտի կամ շնչառութեան բաբախումը—նա միայն ընկճում է նրան: Դատողութիւնը այդ ժամանակ դառնում է սիրոյ առաջին խորհրդականը ու նւաճելու գործիքը. ուրիշ խօսքով՝ դառնում է Օգոստոս Կեսարի Ագրիպպան ¹⁾: Նա բոլոր ոյժերը լարւած է պահում, նա վարում է զօրքը, տանում է յաղթութիւններ, բազմեցնում է իւր տիրոջը յաղթական կողքի վրայ, վերջապէս կառուցանում է—ոչ Պանթէօն, ինչպէս պատմական Ագրիպպան—այլ Մոնոթէօն ²⁾, որի մէջ ծնկաչոք ծառայում է իւր միակ աստուած Կեսարին: Այն միկրոկոսմում (փոքր աշխարհ), որ մարդ է կոչւում, դատողութեան դերը մինչև անդամ աւելի բարձր է քան զորավարինը, որովհետև նա անվերջ կերպով անդրադարձնում է ամեն բանի ու ինքն իրան դիտակցութիւնը այնպէս, ինչպէս նպատակաշարմար դասաւորւած հայելիների համակարգութիւնը անվերջ կերպով անդրադարձնում է մի որ և է առարկայի պատկերը:

(Կը շարունակի)

¹⁾ Մարկ Ագրիպպա, հռոմայեցի զօրավար, ապրում էր վերջին դարում Ք. Մ. առաջ. Օգոստոս Օկտավիանի խորհրդականն էր. 36 թւին յաղթելով Սեքստ Պոմպէյին և 31 թւին փալլուն յաղթանակ տանելով Անտոնիոսի ու Կլէօպատրայի միացեալ ուժերի դէմ (Ալեքիոմի մօտ), հիմն դրեց Օկտավիանի միահեծանութեան.
Մ. Թ.

²⁾ Պանթէօն կոչւում էր Յունաստանում ու Հռոմում բոլոր աստուծոներին նւիրւած տաճարը (ամենադից մեհնան). Մոնոթէօն՝ կը նշանակի մի աստուծո տաճար: Յունարէն՝ պան կը նշանակի—ամեն, թէօս—աստուած, մոնոս—մէկ.
Մ. Թ.